

Վ-80

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ
ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՀՐ. ԱՃԱՌՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԼԵԶՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՆԵՐՍԵՍ ԱԼԵԺՍԱՆԻ ՄԿՐՏՉՅԱՆ

ԱՆԱՏՈՒԻԱՅԻ ՆՈՐԱՀԱՅՏ
ՀԱՅ ԲԱՐԲԱՌՆԵՐԸ

Հայոց լեզուի Ժ 02. 01 մասնագիտությամբ բանասիրական գիտությունների
դոկտորի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ 1995

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԸՆԴԳԻՄԱԽՈՍՆԵՐ՝

ՎՈՐՈՎ ԴԵԼԹԻ ԱՌԱՐԵԼՅԱՆ
բանասիրական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր
ԹՈՒԹԵՆ ԱՆՐՈՒԹԻ ՂԱԶԱՐՅԱՆ
բանասիրական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր
ՀԱՅԿ ՄԵՍՐՈՊԻ ԱՄԱԼՅԱՆ
բանասիրական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր

ԱՌԱՂԱՏԱՐ ԿԱԶՄԱՆԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆ՝ Ն. ԱՐՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԴԱԿԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՊԱՇՏՊՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԱՅՐԱՆԱԼՈՒ Է 1995 թ.ին, ժամը....ին
ՀՀ ԳԱԱ Հր. ԱՄՈՂՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԼԵԳԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՄԻ և ԵՐԿՆԻ ԿԵՏԱԿԱՆ
ՏՈՒՄԱՐԱՆԻ 019 միացյալ մասնագիտական խորհրդում:
ՀԱՍՑԵՆ՝ 375001, Երևան, Արովյան փ. 15:

Ատենախոսությունը կարելի է ձանձրանալ լեզվի ինստիտուտի
գրադարանում:

ՍԵՂՄԱԳԻՐԸ առաքված է 1995 թ.ին:

ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ

ԳԻՏԱԿԱՆ ԶԱՐՏՈՒՂԱՐ՝ Բանասիրական գիտությունների
Թեկնածու *Արևիկյան* ԼՆ. Մ. Սիմոնյան

Թեմայի հրատարակությունը: Հայերենը աշխարհի բարբառներով և խոսվածքներով հարուստ լեզուներից մեկն է: Լինելով ընդհանուր հայերենի մյուս լեզուներին հարաբերաբար՝ բարբառներն ու խոսվածքները շատ հաճախ դրսևվորում են հնչյունաբանական, ձևաբանական, բառագիտական այնպիսի յուրահատուկ առանձնահատկություններ, որոնք բացակայում են գրաբարում, Միջին հայերենում և կամ արդի գրական լեզվում: Ենթահիվ բարբառների մենք այսօր ունենք զարբարով չափանդված հարյուրավոր հայերեն բառեր, ինչպես նաև հնչյունաբանական, ձևաբանական փոփոխությունների պատճառները հիմնավորող կենդանի վկաներ: Ուստի շատ կարևոր է ձեռքի տակ ունենալ հայերենի բոլոր բարբառների և խոսվածքների ուսումնասիրությունները: Ֆասիններող դարի երկրորդ կեսին սկսված հայ բարբառների ուսումնասիրությունը գործը ընդհատվեց մեծ եղանակի պատճառով: Եթե այսօր չլիներ Հ. ԱՄՈՂՅԱՆԻ „Հայ բարբառագիտությունը“, ուր տրված են 31 բարբառների և շուրջ մեկ տասնյակ խոսվածքների նկատագրությունը, ապա դրանցից շատերի մասին մենք պատկերացում անգամ չէինք կարող ունենալ, քանի որ ջարդերը վերապրողների մեջ ոչ բոլոր բարբառների ներկայացուցիչներ էին մնացել: Դեռևս 1911 թվականին Հ. ԱՄՈՂՅԱՆը կենտրոնական և Արևմտյան Աստղիայի, Եփրատից մինչև Մարմարա ծովն ընկած, ընդարձակ այս տարածքի հայ բարբառները համարում էր կորած՝ քաղաքային միջավայրում: Սեփարե-Հիսար, Նալլախան, Օղեմեշ, Բուրդուր և Յոզգալի մի շարք գյուղերի, որոնք դեռևս մնում էին հայախոս: Փաստորեն կես միլիոնանոց տարածքի հայ գաղթյալների բարբառների մասին մենք ոչ մի պատկերացում չունեինք: Այս բարբառներից մեկը՝ Բուրդուրի բարբառը, մենք ներկայացրել ենք որպես Թեկնածուական Թեզ, իսկ մնացածների ուսումնասիրությունը շուրջ քառորդ դար զբաղեցրել է մեզ: 1960-ական թվականներին մենք կատարել ենք ձայնագրություններ և գրի առել գրույցներ ու բանահյուսական նյութեր՝ այս կերպ փրկելով կորստից նաև բանահյուսություն ու ժողովրդական երաժշտությունը: Անդամ կորստից փրկելու վերջին հրահարվորությունն է այս՝ Աստղիայի չորս հայ բարբառների ընտելությունը որոնք լեզվաբանների տրամադրություն տակ են դնում մեծ քանակի նոր նյութ՝ զարբարով չափանդված հարյուրից ավելի բառեր և հնչյունաբանական ու քերականական յուրօրինակ, մինչև այժմ անհայտ փոխակերպումներ:

I Հ. ԱՄՈՂՅԱՆ, Հայ բարբառագիտություն, Մոսկուա-Նոր նախիջեան, 1911, էջ 30-31:

- Հետազոտության նպատակն ու խնդիրները: Հետազոտության նպատակն է մինչև այժմ չուսումնասիրված հայերենի շրջ քարթանների քննությունը հայ քարթագիտության ավանդական մեթոդով: Ավարտաճառում տրվում են՝
- երկու՝ առավել հետաքրքրական ու յուրօրինակ քարթանների /Բողազե լյան / Գամիրթ /, Սիվրի-Հիսար / ընդարձակ, մանրամասն քննությունը՝ իրենց գրաբարից-քարթառ և քարթառից-աշխարհաբար բառարաններով և երկու քարթանների /Սթանոզ, Մուրաղչալ-Յալլա-Չալղարա / առանց բառարանների՝ համառոտ քննությունը: Բացի այս խնդիր է դրվում՝
- Որոշել, ըստ հայ քարթագիտության մշակած դասակարգման նորմերի, նրանց մյուզային պատկանելությունը և պայթա-բաղաձայնական համակարգը՝ գրաբարյան պայթականների հետ համեմատած:
- նկարագրել հիշյալ քարթանների ձևաբանական առանձնահատկությունները և մասնանշել գրաբարից նրանց ունեցած տարբերությունները:
- ներկայացնել նրանց բառազանձում առկա այն բառապաշարը, որ չի ավանդվել գրաբարով և մյուս քարթաններով և կամ այլուր առկա բառերի նոր հիաստային առումները:
- Սիվրի-Հիսարի քարթառի եղբք շարունակականների /կար, կէնալ, էրէր / և Բողազլյանի / Գամիրթ / կա մասնիկի առաջացման օրինակներով փորձել պատասխանել նման մասնիկների առաջացման պատճառներին հատկապես կր հմբակցության քարթաններում:
- Քննվող քարթանների նյութի օգնությամբ փորձել պատասխանել այն հարցին, թե ինչ պատճառներով չի գործում համախ, յլմատյանի օրենքը, :
- Հենվելով քննվող քարթանների հնչյունաբանական, ձևաբանական և բառապաշարի այլ քարթանների հետ առկա զուգաբանությունների /ինչպես նաև քարթառախոսների հաղորդած բանավոր ավանդությունների / վրա փորձել որոշել, թե տվյալ քարթանները Պատմական Հայաստանի որ տարածքից են սերում:
- Հայ քարթագիտական քարտեզ կազմողներին հնարավորություն ընձեռել օգտվելու նորահայտ այս քարթանների նյութերից:
- Փրկել անդարձ կորստից բանահյուսական և ազգագրական նյութերը և երգերի երաժշտությունը, ծղեռնը վերապրողների հուշերը:
- Աշխատանքի գիտական նորույթը: Հայ քարթագիտության և լեզվաբանների տրամադրության տակ Ս դրվում առաջին անգամ ուսումնասիրվող չորս նորահայտ քարթաններ, որոնք գտնվում էին Առատուխայի կենտրոնական և արևմտյան տարածքներում:
- Հերքվում է այն կարծիքը, թե եփրտտից արևմուտք՝ մինչև Մարմարա ծովի եզերքն ընկած հայ գաղթօջախները կորցրել են հայերենը և դարձել թրքախոս:
- Հերքվում է նաև այն թյուր կարծիքը, թե այս քարթանները „կիլիկյան“ են:

- Առաջին անգամ հանգամանալից ու սպառիչ քննությամբ լեզվաբանների տրամադրության տակ են դրվում Բողազլյանի / Գամիրթ / և Սիվրի-Հիսարի քարթանները, ինչպես նաև համառոտակի Մուրաղչալ-Յալլալի, Սթանոզի քարթանների ուսումնասիրությունները:
- Պարզվում է, որ տևական /շարունակական / ներկա կարող են կազմել հայերենում կար, կէնալ և էրէր բառ-մասնիկներով, որոնք անծանոթ էին հայ քարթագիտությանը, տրվում են նաև այդ բայերի բնաշարից ընթացքում տեղի ունեցած իմաստների մթազանման պատճառները: ինչպես նաև ընդհանրապես տևական ներկայի առաջացման օրինակները: է բառասկզբի պայթականների իւլացմանը չհետևող հարգաբանվում է բառասկզբի պայթականների իւլացմանը չհետևող ձայնավորների անփոփոխ մնալու, այսինքն „յլմատյանի օրենքի“, չըկայանալու պատճառը:
- Հայ լեզվաբանների տրամադրության տակ է դրվում երկու քարթանների՝ Բողազլյանի / Գամիրթ / և Սիվրի-Հիսարի քարթանների մոխրառապաշարը, ուր բառերն օգտագործված են նախադասության մեջ ունեցած իրենց իմաստային առումներով:
- Հանգամանալից քննությամբ վեր են լուծվում գրաբարով և այլ քարթաններով չավանդված հարյուրից ավելի բառեր և արժեքավորվում են դրանք:
- Առաջին անգամ շրջանառության մեջ են տրվում երեք քարթանների բանահյուսական նյութերը /երգեր, հաղիկներ, գրույցներ, առածներ, անեծքներ, օրհնանքներ և այլն /:
- Փորձ է արվում մշտել այս քարթանների ունեցած ընդհանրություններին հիման վրա նրանց պատմական հայրենիքը, որոշել նոր գաղթօջախում նրանց կրած որակական փոփոխությունները՝ պատասխան տալով քարթանների գոյացմանը նպաստող պայմանները պարզելուն:
- Հետազոտության փաստական նյութը: Հետազոտության փաստական նյութերի համար հիմք են ծառայել ինչպես իրենց՝ քարթառախոսներից ձայնագրված ձայնների գններն ու ձայնալսականները / մոտ 20 /, այնպես էլ նախնաբանական և ազգագրական նյութերն են եղել, ինչպես նաև ծղեռնից հյուսիսական և ազգագրական նյութերն են եղել, ինչպես նաև տպագիր աղբյուրներից, որոնք են՝ Սիվրի-Հիսարի քարթառով երկու բառացանկ „Թյուրակն“, հանդեսում /չուրթ 170 բառ /, նույն քարթառից 555 բառ „Գավառական բառարանում“, /ներառյալ հիշյալ 170 բառեր /, „Պատմագիրք Սիվրի-Հիսարի հայոց“, և „Պատմագիրք Յոզագաթի / Գամիրթ / և շրջակայից հայոց“, գրքերում եղած բառարաններից ու բանահյուսական „ազգագրական նյութերից“:

Հետազոտություն մեթոդները: Աշխատանքը կատարված է հայ բարձրագույն-տունության համար տվանդական դարձած պատմա-համեմատական տարածամասակ-յա և համեմատական մեթոդներով. հիմք ունենալով գրաբարի ձևաբա-նությունն ու հնչյունաբանությունը՝ տարբերությունների միջոցով հնչյունափոխական և ձևաբանական երկուլիքներն են վեր հանվում: Ձևաբանությունը քննության ժամանակ նաև օգտագործվում են նկարագրական մե-թոդները, ինչպես նաև բարբառների տեղն ու ծյուղային պատկանելու-թյունը, այլ բարբառների հետ ունեցած հարաբերությունները պարզելիս օգտվել ենք Գ.Բ. Զահեդյանի հարյուրհատկանիշյան մեթոդից:

Տեսական արժեքը: Ատենահոսություն մեջ ներկայացվող չորս բարբառների փաստացի նյութը նաև տեսական եզրակացությունների և տեսական հարցերի լուծման քանակի է դառնում: Այսպես՝ առաջին անգամ հայերենի կը իրմ-բակցությունը բարբառների մեջ մենք գտնում ենք երեք մասնիկներով ձևա-վորվող տեսական ներկա ունեցող Սիվրի-Հիսարի բարբառը, որը ենթադրել է տալիս նաև այլ նման բարբառների ենթադրական գոյությունը: Սիվ-րի-Հիսարի և Բողազլյանի բարբառների բառակարգի ձայնեղների թույլ և լայնումը ենթադրել է տալիս եռանդամ պայթականների հակադրությունը գո-յությունը, որ համաբանությամբ տարածվում է նաև բառամիջյան ձայնեղ-ների վրայ: Նոր միջավայրում նոր բարբառային որակների, կամ նոր բարբառների առաջացումը փիլիսոփայործ հաշվորոշումների և տիրապետող լեզ-վի համաբանությամբ հնարավորություն է տալիս պատասխանել այն հար-ցին, որ հայերեն բարբառները ոչ միայն հին են, այլև տեղաշարժերի պատճառով միշտ էլ ստեղծվել են դրանց կողքին նորերը:

Գործնական արժեքը: Ատենահոսությունը շրջանառության մեջ է դնում շուրջ 5000 բառանոց երկու գրաբարից-բարբառ, երկու բարբառից-աշ-խարհաբար բառարաններ, որոնց մեջ հարյուրից ավելի գրաբարով չավանդ-ված բառեր և նոր նշանակություններ կան: Այս բարբառների մասին ու-սումնասիրությունները, նրանց բառարանները, բանահյուսական և ազգա-գրական նյութը կծառայեն ոչ միայն հայ բարբառագետներին ու հայոց լե-զուն ուսումնասիրողներին, այլև ուսանողներին, ասպիրանտներին, հա-յոց լեզվի պատմությունը դասավանդող մասնագետներին ու բանահավաքնե-րին: Աշխատանքը կլրացնի այն մեծ քաղցր, որ մինչև այժմ գոյություն ունե-ր հայ բարբառագիտության բարտեզ կազմողների աշխատանքում՝ եփ-րառից արևմուտք գտնվող հայ բարբառների մասին տվյալներ չունենալու պատճառով: Բանահյուսական նյութերը ունիկալ են այլ բարբառներում գրանցված չլինելու պատճառով:

Հրատարակումները: Ատենահոսությունը գրելուն զուգընթաց կատարվել են հետևյալ հրատարակումները՝

ա/ Ներածություն Սիվրի-Հիսարի բարբառի, համառոտ բառարանով բարբառից աշխարհաբար և բանահյուսությունից պատահիկներով /Պատմագիրք Սիվ-րի-Հիսարի հայոց, Բեյրութ, 1965 թ., էջ 451-480/:

բ/ Սիվրի-Հիսարի բարբառ /Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, հ. 10, էջ 404 գ/ Սթանոզի բարբառ /Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, հ. 10, էջ 350/:

գ/ Բողազլյանի բարբառը /Պատմագիրք Նոգաթի և շրջակայից /Գամիրք/ հա-յոց, Բեյրութ, 1989, էջ 210-229/:

դ/ Բառարան Բողազլյանի բարբառից աշխարհաբար /Պատմագիրք Նոգաթի և շրջակայից /Գամիրք/ հայոց, Բեյրութ, 1989, էջ 230-258/:

զ/ Գամիրքը /Բողազլյանի/ ագագությունները և բանահյուսությունը /Պատ-մագիրք Նոգաթի և շրջակայից /Գամիրք/ հայոց, Բեյրութ, 1989 թ., էջ 140-168 և 168-183/:

է/ Անտոլիայի նորահայտ հայ բարբառները /Հրաչյա Աճառյանի գիտական գործունեությունը նվիրված Միջազգային գիտաժողովի զեկուցումների թեզիսներ, էջ 13, Երևան, 1984 թ. /:

ը/ Սիվրի-Հիսարի բարբառի և գաղթօջախի մասին /Պատմա-բանասիրական հան-դես, 1995 թ., նո. 2, էջ 205-214/:

Ատենահոսության նախապաշտպանությունը: Ատենահոսությունը քննարկվել է ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի հետազոտության բարբառագիտական բազա-տրական բառարանների և ՀՀ կենտրոնական տարածքի բարբառների ուսումնա-սիրությունը իմրի 1995 թ. սեպտեմբերի 12-ի համատեղ նիստում և երաշ-խավորվել է հրատարակային փաշտպանության:

Աշխատանքի ծավալը և կառուցվածքը: Աշխատանքը բաղկացած է 516 էջից, որը բաժանված է 6 մասի: Այն ունի նաև ներածություն և ամփոփում բա-ժինները, ինչպես նաև գրականության ցանկ և բարտեզ՝ բարբառների տե-ղադրության վայրերը ցույց տալու համար: Հետևյալ հաջորդականությամբ է ա/ Առաջին մասը նվիրված է Բողազլյանի /Գամիրքի/ բարբառի քննությանը, բառագիտությունը, ձևաբանությունը և ամփոփումը բաժիններով:

բ/ Երկրորդ մասը նվիրված է Սիվրի-Հիսարի բարբառի քննությանը /106-210 էջեր/՝ Սիվրի-Հիսարի բարբառի ու գաղթօջախի մասին, հնչյունաբա-նություն, բառագիտություն, ձևաբանություն և ամփոփումը բաժիններով:

գ/ Երրորդ մասը նվիրված է Աթանոզի բարբառին /211-230 էջեր/՝ բաղ-կացած հնչյունաբանություն, ձևաբանություն, բառապաշար, ամփոփում

բաժիններից:
դ/ Չորրորդ մասը նվիրված է Մուրադթա-Յայլա-Չալղարայի բարբառին /233-248 էջեր/՝ բաղկացած հնչյունաբանություն, ձևաբանություն, բառապաշար, ամփոփումը բաժիններից:

բ) Հինգերորդ մասը /Հավելված Ա / նվիրված է բարբառախոսներից գրի առնված տեքստերին /253-292 էջեր/ :

գ) Վեցերորդ մասը /Հավելված Բ / նվիրված է բառարաններին /292-510 էջեր/ :

Օգտագործված գրականության ցանկ և համառոտագրություններ /511-515 էջեր/ , Բովանդակություն /516-518 էջեր/ :

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ատենախոսության ներածությունը բաժնուհի, որ վերնագրված է Անտոլի-ալի նորահայտ հալ բարբառները , ընթերցողին ծանոթացնում է հեղինակը այն կարծիքների հետ, որն արտահայտել է Հ.Ամառյանը իր աշխատանքներում : քննության առարկա բարբառների մասին : նրա կարծիքով Սիվրի - Հիսարի, Սթանոգի, Նալու-Խանի և Յոզղաթի մոտ գտնվող մի շարք հայախոս բնակավայրերի բարբառները կամ կիլիկյան են , կամ կիլիկյան են-թարբարաններ են լինելու : Մուրադջա-Յալա-Չալդարալի, Բողազլյանի բարբառների մասին նրա մոտ ոչ մի տեղեկություն չի եղել : նա ենթադրում էր, որ եփրատից մինչև Մարմարա ծովն ընկած տարածքում միայն խոսակցական լեզուն եղել է թուրքերենը և հայերենը մոռացվել է : Հեղինակը, մոտ կանգնած լինելով այդ վայրերի բարբառներով խոսողներին և սերված լինելով սիվրի-հիսարցի , բողազլյանցի ծնողներից, սկսել է գրի առնել և ապա ուսումնասիրել այս բարբառների բառազանձն ու քերականական-հնչյունաբանական առանձնահատկությունները :

Ատենախոսության Առաջին մասը նվիրված է Բողազլյանի /Գամիրթի/ բարբառին : Համառոտ տեղեկություններ են տրվում Յոզղաթի գավառի հայ գաղթօջախների և նրանց բարբառների մասին : Զանի որ այս տարածքի հայերեն բարբառների մեծ մասը ներկան կազմում է կա մասնիկով և նման ձևով ներկա ունեցող կեմերեկ, Գյուլրին, Ամասիա , Տարենտե բնակավայրերը պատմական Կամիրթ /Կապադոկիա/ տարածքին էին հարում, ուստի պայմանականորեն Բողազլյանի բարբառն անվանվում է նաև Գամիրթի բարբառ : Ընկնում է նրա բարբառ կամ ենթաբարբառ լինելու հարցը հայ բարբառագիտության մեջ ընդունված հնչյունաբանական, ձևաբանական և Գ.Բ. Զահուկյանի բազմահատկանիշ վիճակագրական-գույնագրական առանձնահատկությունների բաղադրամասը : Ընկնում է Բողազլյանի բարբառի պայթական ձայնեղների խլացման հարցը , դրանք ճիշտ տառադարձելու հարցը շարունակական /տևական/ ներկայի կա մասնիկի առաջացման նպաստող գործոնները և ապա թվարկվում են այն առանձնահատուկ միայն բարբառի նատկանշական , սահմանազատիչ 10 կետերը :

Ա / Հնչյունաբանական

Հնչյունական համակարգ : Բողազլյանի /Գամիրթի/ բարբառն ունի 40 հնչյուն, որոնցից 9-ը ձայնավոր, 31-ը՝ քաղաձայն : Ավանդական գրականից տարբերվում է իր երեք ձայնավորներով՝ ստորին դիրքի ա և շրթնայնացած օ, ի , և յ /յ/ քաղաձայնով, որ հանդիպում է սահմանափակ թրվով բառերի մեջ, օր.՝ տալլոր , տալլոր , մալլորանք , մախարակ , պիլիկիլ , բովրեկ , և այլն : Գրեթե նույննում է է-ի հետ ա-ն , օր. ամմի կամ էմմի , քեռի , մառէլ /մէռէլ , Տառու / հեռու , արիկ / երիկ և այլն : ի-ն հիմնականում հանդիպում է զրաբարյան ոյ երկբարբառի տեղում և փոխառյալ թուրքերեն բառերում՝ բոյր-բոլոր , կապոյտ-կէպիտ , երբեմն նաև ի-ի փոխարեն՝ ալիլ-էլիլ , արիլ-էրիլ և այլ նման բառերում : օ-ն նույնպես փոխառյալ բառերում է հանդիպում, ինչպես և ի-ն՝ ծընէկ , յմուլչ , օրինակ, ցուցանք , քօն , թիլթիլ , թխստոս , քիլք , մուշտակ , և այլն :

Հնչյունաբանական

1. Ձայնավորներ : Ա . Հին հայերենի ա-ին հիմնականում համապատասխանում է ա-ն բոլոր դիրքերում միավանկ, բազմավանկ բառերում : Բացառություն են կազմում հետևյալ դեպքերը՝ եռավանկ, բազմավանկ բառերում նախաշեշտ ա-ն սղվում է կամ վեր է ածվում ը-ի՝ աղանծել-աղընծել , ամաչել-ամըշնալ , մակարդել-մակըրթել , խածանել-խազնէլ , անանուխ-աննուխ և այլն :

Հին հայերենի բ, գ, դ, ձ, ջ բառակարգի քաղաձայններից առաջացած խուլներին հաջորդող ա-ն մնում է անփոփոխ՝ շենթարկվելով «Ամառյանի օրենքին»՝ բան-պան , բարձ-պարձ , բանջար-պանժար , դարման-տարման , ձագ-ձաք , ջարդել-ժարթել , ձախ-ձախ և այլն :

ք , է Միավանկ, բազմավանկ բառերի մեջ բոլոր դիրքերում հին հայերենի ե-ի և է-ի դիմաց միշտ բարբառն ունենում է է՝ եզ-էզ , ես-էս , եմ-էմ , եռննլ-էրննլ , եռդիկ-էրթիկ , ելանել-էլլալ , երկաթ-էրկաթ , փետուր-փէտուր , տաշեղ-տաշէղ , փեսայ-փէսա և այլն :

Բազմավանկ բառերում ե-ն կամ սղվում է, կամ հնչյունափոխվում ը-ի, հատկապես բայական -ենալ , -ելել վերջավորություններում՝ վախենալ - վախնալ , վայելել - վայլէլ , անօթենալ - անօթնալ , աւերել - ավրէլ , արեզակ - արքակ , հայելի - հայլի և այլն : ե-ը՝ վերայ - վրա , մերթ - մերթ - մրթ - մրթ և այլն :

ը : Կրաբարյան ը-ն շեշտի տակ, նախաշեշտ, բառամիջյան և բառակարգի դիրքերում լինում է օ՝ ըզ-օը , ող-օղ , օրձ-օրզ , օսպն-օսպ , օսկի-օսկ , օղընլ-օղլ , ծոմ-ծօմ , փոր-փօր , թոռ-թօռ , խաղող-խաղօղ , շնորհաւոր-շընաֆօր , խոշոր-խօշօր և այլն :

Ուն անհնչյունափոխ է մնում նաև բառակազմի ձայնեղ բւգւղւծւլ հնչյուն ներին հաջորդող դիրքում, եթե նրանք խլանում են, այսինքն չի են - թարկվում, ձառայնի օրենքին, , օր.՝ զող-կող, ղող-տող, ղոկ-ծօկ, զովել-կօսմէլ, ըրքիկ-պօպիկ, թոլոր-պօլօր / նաև փօլօր / և այլն:

Ուի մասնավոր հնչյունափոխության դեպքերն են՝ քո-քուկ, թոնիր-թոնիր, մոխիր-մախիր, կոշկոտ-կրշկոտ :

Ու. Հին հայերենի ու-ի դիմաց բոլոր դիրքերում գտնում ենք ու՝ ուշ- ուշ, ութ-ութը, ուրախ-ուրախ, բուրդ-պուրթ, անուն-անուն, սուտ-սուտ մուկն-մուկ, հերու-հէրու, կմուծ-կուծուծ և այլն:

Ու-ի հնչյունափոխության մասնավոր դեպքերն են՝ ուռույզը-օտէսկ, ու- ունալ-օտէնալ , հարտանալ, փքվել, ուղեղ-ղէղ:

Ու պլյուս ձայնավոր կապակցությունների դիմաց ունենում ենք վ՝ տու- ան-տրված, բուռուտո-փուրվառ, աղուէս-աղվէս, դժուար-թրժվար, հաշուել- հաշվէլ, ձուածեղ-ծրվագէղ, լուան-լուվան և այլն:

ի. Հին հայերենի ի-ն բոլոր դիրքերում մնում է ի՝ իրք-իրք, ինքը- ինքվր / , երաւ-իրավ, մոխիր-մախիր, ելեկ-ելեկ, աղի-աղի, քամի-քամի, տարի-տարի, մատանի-մաննի, քղորմի-օղօրմի և այլն:

Թերված բառերի շեշտանախորդ և շեշտի տակ եղած ի-ն մնում է անփո- փոխ՝ գիր-կիրի, քիթ-քիթի, քամի-քամիի, գօտի-կօտիի, գարի-գարիի և այ- ւրն:

Երկու բառերում՝ հիմայ-հումմա, հիւանդ-հուվանթ ունենք ի-ու ան- ցումը:

Ը. Հին հայերենի ը-ն հողագլյանի բարբառում լիաձայնության և ներ- դաշնակության օրենքով վեր է ածվում ու, հլ, ի, օ ձայնավորների՝ ընկեր-ինկէր, ընկուզ-ունկուզ, կկու-կուկուր, կնունը-կունունը, թթու- թուլու, կմուծ-կուծուծ, ընդ որ-ինտոր, մրազու-միրաբու, ընդունելի- ունթունէլի, ջրել-միրէլ և այլն:

Բառակազմին ստ, սկ, սպ, զք կապակցություններից առաջ լսվող ը-ն, ինչպես նաև որոշյալ հողի ը-ն բառավերջում մնում է անփոփոխ՝ սպանա նել-ըսպաննէլ, սպանաղ-ըսպաննաթ, սկսանիլ-ըսկրսէլ, ստեղծել-ըստէղ- ծէլ, ստանալ-ըստանալ, զբաղիլ-ըսփաղիլ և այլն: Բառավերջում՝ մրազը- միրաբը, երկանը-էրկանըր, դուռը-տուռը, տունը-տունը և այլն:

2. Երկարբառներ: Հին հայերենի շեշտակիր ալ-ի դիմաց ունենք ան մի- ավանկ բառերի սկզբում և բառամիջին՝ ալղ-անի, ալս-անս, ալն-անն, ալծ- անծ, ձալը-ձանը, լալն-լան, հալը-հան, մալը-ման, սալլ-սան, գալլ-կան և այլն : Որոշ անհատներ ալ-ը արտասանում են որպես է՝ լայն-լէն, այս-էսի և այլն:

Բառամիջում ձայնավորներից առաջ նույնպես անփոփոխ է, մասնավոր, որ սղվում են այդ ձայնավորները՝ հայելի-հայլի, վայելել-վայլէլ նաև՝ վայլուրլու բարբառային ձևում:

Խազմական բառերի վերջում, ոչ երկարբառային դիրքում ալ-ը կորց- նում է իր լ-ն՝ ակոսլ-առղա, փեսալ-փէսա, եկալ-էկա, տղալ-տղա, երե- հայ-էրէնա, ստանալ-ստանա, ծառալ-ծառա և այլն:

Այս երկարբառի հնչյունափոխությունը համապատասխանում է հայե- րենի ընդհանուր պատմական հնչյունափոխությունը , այսինքն բաղաձայննե- րից առաջ ալ-օ, ձայնավորներից առաջ, ոչ երկարբառային դիրքում՝ ալ- ավ, օրինակ՝ ալը-օր, մալտ-մատ, տան-տօն, ալծ-օց, ալղ-օթ, ամալթ- ամօթ, ալգուտ-օքուտ, ծանալթ-ծանօթ և այլն: Եվ՝ հալ-հավ, կալ-կավ, լալ-լավ, ալազ-ավազ, ալետարան-ավէտարան, հալաթիլ-հաթթէլ և այլն:

Ըա. Հին հայերենի եա երկարբառին համապատասխանում է է-ն՝ տանալ- տանէլ, Առաքալ-Առաքէլ, վառեակ-վառէկ, կորեակ-կորէկ, մեռեալ-մեռէլ / մէռէլ և այլն: Հավարական -եանք, -եանց վերջավորությունները լինում են -էնք, -էնց՝ երեզրեանք-երբօրէնք, Բարսեղեանք-Փարսէղէնք, Բաթ- սեղեանք-Փարսէղէնք և այլն: Գոթարյան -եալ-ը լինում է -էր՝ մո- ուցեալ-մոցէր, գրեալ-կրրէր, կերեալ-կէրէր և այլն:

ուշ եւ. Հին հայերենի իւ երկարբառն ուներ նաև եւ գուգանոր, ո- րոնց դիմաց բարբառն ունի եւ՝ ալիւր-անիւր, աղիւն-անիւն, հարիւր- հարիւր, աղբիւր-աղպիւր, նեղուիւն-նեղուիւն, շորուիւն-շորուիւն և այլն:

Միավանկ ձիւն, սիւն, ձիւթ բառերի իւ-ի դիմաց ունենք ձե՝ ձուն, սուն, ձութ, իսկ զիւղ և իւղ բառերի դիմաց՝ կէղ, լէղ:

Ու. Հին հայերենի ուլ-ը շեշտի տակ հողագլյանի բարբառում լինում է հլ՝ բոյր-բուր, թոյլ-թիլ, լոյս-լիւս, ընկուզ-ունկուզ, հետոյ-հտուի:

Ոչ երկարբառային դիրքում և մի շարք հետյալ բառերում ունենք ոյ- թէ՝ մարդըլ-մարթու, աստուծոյ-աստուծու, երկույն-երկուն, շոյտ-շուտ, հանկոյց-հանկուրց, ոյժ-ուժ, լոյծը-լուսկ, անոյշ-անուշ, երեւոյթ-էրէ- վութ և այլն:

3. Բաղաձայնների փոփոխություններ: 1. Ձայնեղ պայթականներ: Բ, Գ, Դ:

Հին հայերենի բառակազմի ձայնեղ պայթականների արտասանությունը տեղի է ունենում ոչ նույն ուժգնությամբ, որի պատճառով դրանք մենք տառադարձում ենք նույնիսկ՝ բակ-պակ, ընալ-պանալ, բերան-պէրան, բա- ժանել-պաժնէլ, բաղարթ-պաղարթ, բանել--պանէլ, բազուկ-պազուկ և այլն:

Գարի-կարի, գնալ-կրնալ, գինի-կինի, գեան-կէտին, գոգնոց-կօքնօց և դառնալ-տառնալ, դաղարկ-տաղարկ, դղում-տուլում, գերձան-տէրգան, զբա- ցի-տրրացի, դնել-տոնէլ և այլն:

Ձայնավորներից, ը և ն ձայնորդներից հետո բ,գ,դ ձայնեղները շըն-
չեղ խլանում են՝ խարել-խաիէլ, երը-յէփ, սրբել-սրբփէլ, ուրբաթ-ուր-
փաթ, ազի-աքի, օգուտ-օքուտ, սագանել-սաքնէլ, հարգի-հարքի, կարագ-կա-
րար, արդար-արթար, կարդալ-կարթալ, որդ-օրթ, մարդ-մարթ, մակարդել-
մակրրթէլ և այլն:

Ն ձայնորդից հետո անփոփոխ են մնում գ-ն և դ-ն հետևյալ բառերում՝
հինգ-հինգ, զանգ-զանգ, կանգուն-կանգուն /չափի միավոր/, թնգալ-թըն-
դալ, կաղանդ-կաղանդ, սնդուկ-սուկ, սնդուկ, պինդ-պինդ, գունդ-կունդ և այլն:
Նույն դիրքում շնչեղ խլացման դեպքերն են՝ ծնունդ-ծունունթ, ծնունդ
կայ-ծունունթկա, ալն-դին-էնթին, հիւանդ-հուվանթ, ալս-դին-էսթին և այլն

Մասնավոր հնչյունափոխության դեպքեր են՝ լոգանալ-լօյնալ, չգիտեմ-
չիյտիմ, որոնց մեջ առկա է գ-յ անցումը և ազգական-ասկական, զգոյշ-ուս-
կուշ, վագգէն-վասկէն բառերում զգ-սկ անցումը:

Կրոնական-գրական մի շարք փոխառություններում նկատվում է բառակազմ-
քին բ-փ, գ-ք, դ-թ անցումը՝ Բարուհի-Փարուհի, գաւազան-քավազան, գան-
ժանակ-քանժանակ, գերեզման-քէրէզման, դժոխք-թրժոխկ, և այլն:

Բառակազմի բ,գ,դ ձայնեղներին հաջորդող ձայնավորները անփոփոխ
են մնում նրանց խլանալուց հետո և չեն ենթարկվում ,մծառյանի օրեն-
քին,, :

Պայթաշփականներ: Չ, չ. Բառակազմին պայթաշփական ձ և ջ հնչյուններ-
ը վեր են ածվում խուլ ձ և ժ հնչյուններին՝ ձագ-ձաք, ձի-ձի, ձմեռ--
ձիմեռ, ձևել-ձէվէլ, ձեռք-ձնոք, ջոկ-ժօկ, ջուր-ժուր, ջորի-ժօրի, ջը-
րադաց-ժադակ /ժադարչ/, ջահել-ժահէլ և այլն:

Բառամիջում ձայնավորներից և ն ձայնորդից հետո ձ-ն և ջ-ն պահպան-
վում են՝ տանձ-տանձ, խնձոր-խընձոր, աղանձել-աղընձէլ, սինձ-սինձ,
խոնջան-խօնջան, թնջուկ-թինջինկ, տանջանք-տանջանք և այլն:

Ը ձայնորդից հետո շնչեղ խլանում են՝ դերձան-տէրցան, բարձ-պարց,
փորձանք-փօրցանք, դարձ-տարց, արձակել-արցրկէլ, որձ-օրց, թրջել-տրը-
լէլ, բուրջ-բուրջ, վերջ-վէրջ, արջ-արջ, մրջին-մուրջուն, շուրջառ-
սրրչառ և այլն:

Խուլ պայթականներ: Պ, Տ, Կ: Ընդհանրապես բոլոր դիրքերում խուլ
պայթականները մնում են անփոփոխ՝ պարպ-պարպ, պհք-պաք, ապուր-ա-
պուր, շապիկ-շապիկ, ոսպ-օսպ, կաթն-կաթ, կրակ-կրրակ, ոսկի-օսկի, կալ-
կավ, պտուկ-պուտուկ, մեկ-մէկ, պսակ-փրսակ, տակ-տակ, տապակել-տապ-
կէլ, նստել-նրստէլ, հատ-հառ, սուտ-սուտ և այլն:

Բարբառի հատկանշական կողմերից է կ-յ անցումը՝ մ, ն, ը ձայնորդնե-
րին նախորդելիս՝ մկրատ-մրյատ, բարականալ-պարայնալ, գաւակներուն-
գավայնէրուն, կոծակները-կօծայնէրը, կիրակի օրը-կիրէյնօրը և այլն:

Մասնավոր հնչյունափոխության դեպքերից են՝ կ-ղ անցումը կատաղել-
դատղէլ, կրծաել-ղրրծաղէլ, կրծիկ-ղրրծիկ, մեկաեղել-մէղաղղէլ բառն-
րում /երկուսը առնմանությունում/ և կթոց-քթթօց բառում կ-ք, ուր կ-ի
շնչեղացումը կատարվել է շնչեղ խուլ թ-ի պատճառով:

Տ-ի անկում ունենք աստղ-ասե, Աստղիկ-Ասեիկ, ոտքաման-օկքաման և
տր-յր անցում կտրել-կրյրէլ, կոտորել-կօյրէլ և տ-ծ անցում աստուծոյ-
ասծուծու, անկում պատառել-պտռէլ, սաստկացում /կրկնություն ին-
տել-փէթտէլ բառերում:

Շնչեղ խուլ պայթականներ: Փ, Թ, Զ: Շնչեղ խուլ պայթականները բոլոր
դիրքերում մնում են անհնչյունափոխ:

Մասնավոր հնչյունափոխության դեպքերից են՝ փ-ի անկում չափք-չաք
բառում: թ-տ անցում թրրջոց-տրրջօց, թրջել-տրրջէլ, թմբիկ-տրմբրիկ,
փաթաթել-փաթտէլ, սոթոթել-սօթտէլ բառերում:

Շնչեղ տարրը կորցնում է ք-ն շփականներից և պայթաշփականներից հե-
տո՝ կուրծք-կուսկ, նեղուածք-նէղվասկ, օրորոցք-օրօսկ, զրուածք-կոր-
վասկ, ջրաղացք-ժաղասկ, բանուածք-պանվասկ, ուռեցք-օռէսկ, լուծք-լուսկ
լացք-լասկ /միայն ասկին քիշէրը, արտահայտության մեջ/, լուացք-վը-
լասկ, աղբատ-աիկատ, մեղք-մէիկ, ալք-աշկ, առալք-առաշկ, վարձք-վասկ,
բառերում:

Ք-ի անկում ունենք խօսքակապ-խօսկապ և ներքս-նէք, քան ներս, քա-
ոներում: Տք հնչյունակապակցությունը լինում է կկ կամ քկ՝ ոտք-օկկ,
միտք-միկկ, պէտք-պէկկ բառերում: Բառակազմին ք-կ անցում ունենք
բերուելի-կէրընվէլ բառում:

Շնչեղ խուլ պայթականներ: Չ, Թ: Բոլոր անկախ դիրքերում մնում
են անփոփոխ: Մասնավոր հնչյունափոխության դեպքերից են՝ ձայնորդ ն-ի
մոտ /առաջ կամ հետո/ չ-ի տարրալուծվելը՝ պահպանելով խուլ շփական
տարրը՝ ամաչել /ամաչանել/-ամրշնալ, ծանաչել /ծանաչանել/-ծաշնալ, կոչ-
նակ-կօշնակ, քչանալ-քիշնալ, ինչ կա-ինչ կա բառերում: Եթե չ-ն ծա-
գում է շնչեղացած ջ-ից /ջ-լ/, ապա այն զիտակցվում է որպես չ և տեղի
է ունենում նույն անցումը ն, լ ձայնորդներին նախորդելիս՝ ոջլոտ-օշ-
լօտ, միջնակ-միշնէկ, իջանել-իշնալ բառերում: ժամկոչ-ժամկօց բա-
ռում ունենք չ-ց անցում բառի երկրորդ եզրին՝ կոչ բառի իմաստի մթազրն
ման պատճառով, որն ընկալվում է որպես թե ժամգոց-ժամկօց /եկեղեցին
գոցող/ և ոչ թե եկեղեցի կանչող:

Յ-ն կորցնում է իր պայթական տարրը՝ պահպանելով շփական ս-ն՝ խուլ
և շնչեղ խուլ պայթականներից առաջ՝ գոցուելի-կօսվիլ, ջրաղացք-ժաղասկ,
ուռեցք-օռէսկ, օրորոցք-օրօսկ, լուացք-վրլասկ, երիցակին-իրիսկընիկ /
իրիսկին, լացք-լասկ /միայն ասկին քիշէրը արտահայտության մեջ/:

տուլ պայթած փականներ: Ժ: Բարբառի անհնչյունափոխ բաղաձայն-
ներից են բոլոր դիրքերում: Մտանավոր հնչյունափոխության դեպքերից
պիտի նշել Ճ-ժ անցումը կոճակել-կոճկել, խղճմտանք-խրճմրտանք բա-
ռերում:

Զ-ն ձայնորդներից և ձայնեղներից առջ ցարթալուծվում է՝ կորցնե-
լով խուլ տարրը և պահպանելով շփական զ-ն՝ մեծանալ-մեջանալ, խա-
ծանել-խազնել, խածան-խազան, ըծնի-ըզգնի, կրծկալ-կրզկալ, հծա-
նել-հեջնալ, կծկուել-կրզղիլ ևրույսերի շոգից կամ հիվանդություն-
ներից թերամելել, մծ-մեծ-մեջմեջ:

Ինչպես արդեն նշվել է ձը կապակցությունը վեր է ածվում սկ-ի՝
կուրծք-կուսկ, նեղուածք-նեղվասկ, անէծք-անէսկ, լոււածք-վրլասկ
և այլն: Ծածկել-տազկել, ծոց-տոց բառերում ծ-ն, տարթալուծվելով
պահպանում է պայթական խուլ տարրը՝ կորցնելով շփականը:

Ծ-ն անցումը կա մանկական ձափիկ-ձափիկ, ինչպես նաև կծան-կրծան,
բեղիկը, և կծել-կրծել, խայթել, խոցել, ծակել, բառերում,
Խթե, իհարկե, վերջիններս կիժ արմատից չեն ծագում |:

2այլնեղ շփականներ: Ջ, ժ, Ղ, Կ: Այսուև բաղաձայններ են հիմ-
նականում: Այսպես զ-ն միայն մի քանի դեպքերում է հնչյունափոխ-
վում: ձ-ը ունենք երազ-էրած, զ-ս- ազգական-ասկական, զ-գ քանզ-
քընց բառերում:

ժ-ն քնավ բացառություններ չունի, եթե չհաշվենք գրի առնված
տերստերում հանդիպող ժրջոցիկ-ը ժրջոցիկ-ի կողքին:

Ղ-ն անփոփոխ է անկախ դիրքերում, սակայն խլանում է լղ-ի շրն-
չեղ խուլ, խուլ, ձայնեղ պայթականներից առջ՝ մեղք-մէխկ, կողք-
կոխկ, մեղք-մըխկ, բողկ-պոխկ, աղզան-ախզան, սեղմել-սըխմել, խեղ-
ղել-խըխտել բառերում: Ողարկել-խըրկել բառերում ղ-ն անցումը
սեղի է ունեցել բառակազմի ու-ի անկումից հետո և ա-ը հնչյունա-
փոխությունից հետո, երբ ղ-ն հայտնվել է ը ձայնորդի մոտ:

Հին հայերենի վ-ն և լ-ն Բողազլյանի Գամիրի բարբառում հան-
դես են գալիս որպես մեկ՝ շրթստամային ձայնեղ շփական հնչյուն:

Ձայնորդ լ-ի համասարվելը վ-ին սեղի է ունեցել ոչ երկրորդաբառ-
յին դիրքում գտնվելու պատճառով, օր. աւազ-ավաք, լաւ-լավ, հաւ -
հավ, ցաւալ-ցավալ և այլն: Նկատվում է ձայնեղ վ-ի խլացում վ-ֆ /
հավաքել-հաֆքել, շնորհաւոր-շրնաֆոր, Ազնիվ-Ազնիֆ և նախ-նաֆթ
բառերում:

խուլ շփականներ: Ս, Շ, Ն, Ջ: Բացառությամբ հ կոկորդայինի,
խուլ շփականները ամենամիակ փոփոխվող բաղաձայններից են:

Ս-ի անկում ունենք սկեսուր-կէսուր, սկեսրայր-կէսար, ներքս-ներք
բառերում: Առնմանություն և ապա սաստկացում կրկնություն ունենք

վաթսուէն-վածուէն, իսուէն-իծուէն բառերում: խորիսխ-խորից բառում
ուլենք ս-ը անցումը (խուլի ձայնեղացում), իսկ շեմ բառում ափելի
շուտ կարելի է ենթադրել ոչ թե ս-ը անցում սեամ-շէմ / այլ հավանա-
բար շեամ տարբերակի գոյություն, որից էլ շէմ-ը:

Շ-ն կայուն է, բացառությամբ շ-ս անցումը շուրջառ-սըրջառ և
շուրջ / զալ / ժուռ կալ, թախտել, ման գալ, շրջել, բառում նկատվող
շ-ժ անցումը:

Ն-ն կայուն է, բացառությամբ մեկ դեպքի՝ խորիսխ-խորից, ուր նը-
կատվում է խ-ի անկում:

Ջ-ի անկայունությունը հիմնականում բառավերջին և բառամիջին է:
Ջ-ի անցում ունենք պատուհան-պատրֆան, Հոյհաննէս-Ուֆաննէս, Գոհա -
րիկ-կուֆարիկ, շնորհաւորել-շրնաֆորել և հիւսել-ֆրսէլ բառերում:

Ղ-յ անցումն ունենք իզական -ուհի ածանցում՝ Թագուհի-Թագուլի,
Մաքուհի-Մաքուլի, Տիգրանուհի-Տիգրանուլի և այլն:

Կ-ի անկում ունենք՝ աշխարհ-աշխար, շնորք-շունօքք, պահք-պաք, պահս-
պաս և ղեհ-թի, հողմ, բառից կազմված այսղեհ-էսթին, այղղեհ-էսթին,
այնղեհ-էնթին / կամ սըթին, դըթին, էնթին բառերում:

Փ-ն հայերենի այբուբենում հայտնվեց Միջին հայերենում օտարաբան
բառերը գրանցելու խտադարձելու / համար, սակայն որպես հնչյուն նրա
գիտակցումը կարող էր նաև հայկական հողի վրա ստեղծվել ինչպես քնա-
ձայնությունների արտահայտման լֆշշալ, ֆրշֆրշալ, ֆսսալ, ֆրսֆրսալ,
ֆրոռալ, ֆրթֆրթալ և այլն /, այնպես էլ ձայնեղ վլ հնչյունի խլացու-
մը գրանցելու նպատակով և հ-ֆ անցումը նշելու լսես վերը /:

Ձայնորդներ: Լ, Ն, Ս, Բ, Ռ, Յ: Լ-ն կայուն ձայնորդ է բոլոր դիր-
քերում, սակայն իմաստի սաստկացմամբ կարող է կրկնվել՝ խել-խըլլել,
կլանել-կըլլել, ելանել-էլլալ, եղանել-ըլլալ, թալանել-թալլել և շխ-
շըլլի, քանալի-քալլի, խլինք-խըլլինք, խլնոտ-խըլլոտ ձևերում, որը նաև
անկամություն է ձայնորդի:
Ն-ը անցումն ունենք /այսինքն մի ձայնորդի փոխարինումը մյուսով /
հին հայերենի վաղակատար դերբայի -եալ վերջավորության -եալ-էր անց-
ման պատճառով կերեալ է-կէրէր է, տարեալ է-տարէր է, խօսեալ է-խօ-
սէր է և այլն:

Ս-ն նույնպես կայուն ձայնորդ է՝ բացառությամբ վերոհիշյալ առնը-
մանությունների դեպքերի լ ձայնորդին նախորդելիս լսես վերը /: նը-քը անցումն
ուլենք մանրուք-մայրուք, մանրել-մայրել, սանրանք-սայրանք, բառերում
ն-ի անկում ունենք կանգնել-կայնիլ, անկանիլ-իննալ, ցնկնել-ցըրնիլ
օրինակում:

Շ-ն անհնչյունափոխ ձայնորդ է: Ապրեշում-էպրուշուն բառում ուլենք
ն անկում, այսինքն մի ձայնորդի շրթնա-անգայինի փոխարինումը որն-
ն անկում:

Քանի որ ընտանիքում սկսվող բառեր չկան, ուստի ը-ի փոփոխու-
թյունը միայն յատարհիչն է կամ բառավերջին: Ը-ն, առնմանությամբ լ-ի,
վեր է ածվում լ-ի ուղորել-օլլել, խաղալ, խոլորել -
խօլլել, սուրուլիկ-սուլուլիկ բառերում: Ը-ի անկում ունենք հալը
սուրբ-հալսուրբ, ներքս-նէք, իրբ-իբ, կրծկալ-կրզկալ, տարգալ-թրթալ,
կարծ-կած, արժան-աժան, քարշել-քաշէլ, խարշել-խաշէլ, փուխր-փուխ,
փափուկ միս» բառերում:

Կայուն է մնում նաև ռ-ն: առնմանությամբ ունենք ռ-լ անցումը թեղ-
լիկ-թէլլիկ, քրոյա թելից հյուսած թասակ կամ կոշիկ,, բառում:

Հին հայերենի յ-ն ընդհանուր պատմական հնչյունափոխություններ վեր է
ածվում հ-ի կամ անկում է՝ յաջողիլ-հաջողիլ, յիշատակ-հիշատակ, յար-
գի-հարգի, յղի-հղի, յուլիս-հուլիս, Յարուծիւն-Հարուծիւն, յարդ-էրթ
յոնք-ունք, յետև-էտէվ, մեղայ-մէղա, տղայ-տղա, քահանայ-քահանա և
այլն: ծնծղայ-ցրնցախ բառում ունենք մասնավոր հնչյունափոխության դեպք՝
դրափոխություն, սակայն մինչ այդ, համանաբար, անկում էր արել նաև յ-ն:

Հնչյունափոխական այլ երևույթներ:

Հնչյունների անկում: Ուղղորդ-ղորթ, ուղարկել-խորկէլ: Խորիսխ-խօ-
րից: Աշխարհ-աշխար, շողոճ-շունօրթ, պահք-պար, պահս-պաս: Առնել-Աէլ,
Ողկույզ-կուզ, մանգաղաւոր-մանգավոր: Կնքաւոր-քավոր, Հանգչել-հաքչիլ,
ցնկնել-ցրնիլ, ծնունդայ-ծունուկա, հալը սուրբ-հալսուրբ, ներքս-նէք,
փուխր-փրխ, կրծկալ-կրզկալ, ջրադագ-ժաղասկ: Սկեսրայլ-կէսար, սկեսուր-
կէսուր, ներքս-նէք: Ոտքաման-օկկաման, աստուած-ասված, աստուածոյ-ասծու
ծու: Խոփկայ-խօսկայ, օրորոցք-օրօսկ: Յետև-էտէվ, լոնք-ունք, լիսուկն-
իսուկն, ֆարուծիւն- Արծիւն և այլն:

Հավելում: Այս-էսի, այդ-էտի, այն-էնի, ինձ-ինձի, մեզ-մէզի, ձեզ-
ձէզի, քեզ-քէզի, իհալ, իքալ: Եռալ-կէռալ, քոյ-քուկ, ազանիլ-հաքնիլ,
ապա-հապա, ալեւոր-հավլօր, ունդ-հունդ, աճուրդ-հաճուրդ: Մեք-մէնք,
մեծ-մէնծ, կանաչ-կանանչ, դու-տուն, տքալ-տրնքալ, կամուրջ-կարմունջ,
երեստեսու-էրէստէսունկ, պտրել-փրնտրէլ, խարակել-խարանկէլ: Մանը-
մանդր, ծանր-ծանդր, սանր-սանդր: Կուլ-կուկուլ, քարեկենդան-պարկէն-
թանք, բանալի-պալլիք, ու-ուր1 ուր-վուր1 ուր-յոր, ու-յուր և այլն:

Կրափոխություն: Ալեւոր-հավլօր, սկանջ-անգամ, անձրել-արցէվ, թան-
ձր-թարգր, ժողովել-ժօվղէլ, լուածք-վրլասկ, լուացուել-վրլասվէլ, Լեւր-
իւլմել-խրմիլ, հաւանել-հանվէլ, զուլցել-զուլրցէլ, կալակուտ-կալատուկ,
խոշորունք-խօրշոմք, Թանքամ-Թամքան, Թմրել-Թրրմէլ, Ծմրել-Մրրմէլ,
ակոյա-աղա, մարի-մախր, կամուրջակ-կարմունջէկ, օրհասարակ-օրհար-
սակ, կեսօր,, սովորել-սօրվիլ, անոսր-նօրս, փետուր-թէպուր, տոպրակ-
տօրպակ, մպոտ-մրուպօտ, ծնծղայ-ցրնցախ, Գրիգոր-Քիրքօր և այլն:

Սուլթանական թուրքիայի տիրապետության տակ գտնվող հայերը պար-
տադրված թուրքերենի և ընթացիկ ման քաղաքականության դեմ պայքարել
են երկլեզվություն պայմաններում . տանը խոսելով հայերեն, դրսում՝
պաշտոնական-պետական թուրքերենով: Այս պայմաններում տեղի են ունե-
ցել փոխադարձ ներթափանցումներ թուրքերենից հայերեն և ավելի նվազ
չափով՝ հայերենից թուրքերեն: Այնուամենայնիվ կենսունակ է դուրս
եկել պայքարից հայերենը, որ կարողացել է պահպանել իրեն անհրաժեշտ
բառապաշարը և բերականությունը: Բողազլյանի /Գամիրի/ բարբառը կա-
րողացել է պահպանել հին հայերենի հետ ընդհանուր հազարավոր արմատ-
ներ և բառեր, ինչպես նաև մեծ թվով բառեր /ածանցված և բարդված ձևեր/
որոնք չկան մյուս բարբառներում կամ բարբառների մեծ մասում : Հենց
այս բառազանձն է բարբառների այն մեծ ներդրումը , որ բերում են նրանք
ընդհանուր հայերենի բառապաշարին ի նպաստ:

Բողազլյանի /Գամիրի/ բարբառի բառապաշարի շերտերն են՝ հին հա-
յերենի հետ ընդհանուր բառեր, մատենագիտություններ և այլ բարբառներով
չավանդված բառեր, փոխառություններ թուրքերենից, պարսկերենից, արա-
բերենից, հունարենից՝ մեծ մասամբ միջնորդավորված թուրքերենով:

1. Քանի որ հայերենագիտության համար ավելի մեծ արժեք են ներկայաց-
նում մատենագիտություններ և մյուս բարբառներով չվկայված ձևերը /բառերը/
ապա նշում ենք դրանցից մի քանիսը՝

կէշկօթի ,, զգվելի, պժգալի, կեղտոտ, քարշելի, քոսոտ,, /Թէլէ կրնա ,
կէշկօթի/ կազմված է գեշ և գողի ,բորոտ, քոսոտ,, բառերից:

Պոչիրկուն ,, երեկոյի սկիզբ, մթնշաղ ,, /Հավի պէս Պոչիրկունէն քոնն
մրտնաք կա/ կազմված է առաջին և իրիկուն բառերից:

աղտիժիրիկ ,, կեղտոտ, փսլնքոտ , զգվելի,, հավանաբար հին հայերենի
աղտ ,կեղտ, ցեխ, դիրտ,, և ժահր ,, թույն,, բառերից /աղտի-ժահր-իկ /:

պէտքի ,,բնական կարիք, կղանք,, /զրաք. պէտք ,, անհրաժեշտություն,
կարիք,, / 2օմուխր պէտքի ունի/ սրանից էլ պէտքարան ,,արտաքնոց,, :

ախիոււնա ,ճիբիւնոց, գուգարան,, /զրաք. աղբին ,թղթուտ,, + ա /1
թէլիկ 1. ,քրոյա թելով գործած թասակաձև գլխարկ,, ,2.քրոյա թե-
լով գործած կոշկանման շտիկ,, /զրաք. թեղ ,քրոյա կամ չուխայե թել,, /:

աղաքանք ,,կաթնեղեն, թացան,, /զրաքարով չի ավանդված /:

օրցիք ,, 1. սանրած բրդի տակաքը, 2. սանրած բրդի տակաքից ման-
ված կոպիտ թել,, /Օրցիքն է չէլինք նէտէլինք / զրաքարով չի ավանդ-
ված:

Հօսէլի/հոսէլի ,,փայտյա հինգամանի, հնգամատ եղան,, /զրաքարով չի ա-
վանդված:

օկ „ծովով և կիրով պատրաստած խեցեղենի սոսիսն՝, քայականը՝ օկէլ:
Պուտուլնիս ծաքած էր, օկէցինը: Գրաբարով չի ավանդված:
վրոսօն „քրոյա կիսաթև վերարկու, Լգրաբարում կա մի քիչ տարբեր ձևով
վիո * վիոնն, վիոն „վերարկու, փիլոն, քացատրուծյամբ/:
տարէվծէլ „ննթել, նիրհել նստած տեղը, ընդարմանալ, Լգրաբարով չի
 ավանդված/:
կրորչնէլ „մինչև մեկ տարեկան երեխաների չորեքթաթ սողքը, միգը
 առջ մղվելու, չոչ անելու նպատակով, Լգրաբարում չկա, այլ բարբառ-
 ներում գտնում ենք կուռուչ անել / էրէխան կէտինը կրորչնէ կա:
կօոօպ „ինչ որ չափ, չափի միավոր արմտիքի, ընդեղենների համար,,
 Լակկադական աղբյուրներում կուռուպ /, գործ է անվում կօոօպ մը թուը
թուըի էրէսին , Մարթ չէ, կօոօպ մը ք... է և այլ նման արտահայտու-
 թյուններում: Գրաբարով չի ավանդվել, կա մեկ-երկու այլ բարբառներում:
կրոնիծ „հավերի կերաման, ջրաման, և ովորաքար կտորած խեցեղենից /,
 գրաբարով չի ավանդված: ծնոքըս հավուն կրոնիծ վըլացած էմ ,
չնդէլ „խեթել, փշանալ Լհեղուկ նյութերի մասին /, Լմմա, հավկիթնէ-
 ըր լընդէր էն /: Գրաբարով չի ավանդված. կա մեկ-երկու այլ բարբառնե-
 րում:
ըուսուը, ըուսուը էնէլ „1. պրպտել, փնտրտել, 2. հարդարել, դաս-
 վորել, կարգի բերել, / կէնէ ըծչէնէրը ինչ ըուսուը կէնիս կա /, գրա-
 բարով չի ավանդված: քայց հանդիպում է այլ բարբառներում:
ագարը կրտնալ „պատասխանը, հիմնավորումը գտնել, ԼՄատ գուըզէլէն
լէտըը խօսքին ագարը կրտավ / գրաբարով չի ավանդված:
հար առնէլ „հարբուխով հիվանդանալ, Լգրաբարով չի ավանդված, թերևս
 հարբուխ բառի արմատն էլ է հար-ը /: Հարօք-հագ էղած էմ:
կօտտալ „սուր ցավից վերքը տրոփել, / թիչէրը մատիս յարան կօտտար
կա /: Գրաբարով չի ավանդվել:
մօտար „սնդամալույծ, Լթընդա, մօտար էղածի պէս շարժվիս կա / կա
 նաև մօտար ըլմանիլ արտահայտությունը: Գրաբարով չի ավանդված:
պաժկի „պատարագի համար գործածվող զինի Լգրաբարյան բաժակ + ի եզ-
րերից /:
վանգուը „կաղ առավոտյան, կանուխ, Լվանգուը անաս մէր թընիըը վա-
ռած կըլլար /: Հավանաբար վաղ-այգ-ուը / գրաբարով չի ավանդված/:
տըմբըլիկ „թխմար, ապուշ, հիմար, դմբո, Լի տըմբըլիկին տէսար, հաս-
 կընալ կուզէ կա էրածնիս /: Գրաբարով չի ավանդված:
քիմիյա, քիմիյա ենէլ „հագվազյուտ, թանկարժեք, եզակի բան Լքիմիյա
է, ինչ է ուզածոս, քիմիյա էրեր, շոտովեր /
օժ / օժ „1. մակերեսի միավոր, հողի չափ, 2. նվեր տրված վարելահող,,
 Լդապուս տրվածը իրէք օժ կըլլար. մէկ օժը հաքին տէղ էր /:

1. Բողազլյանի բարբառի բառապաշարում նկատելի է բառակերտման համադր-
 րական կամ անհողակապ եղանակի գերադասումը՝ չբացատրելով նաև մյուսներ-
 րը: Իրերենք այս կարգի բառերից մի քանիսը՝
հօղլաթ „մանկան տակաշոր, որի մեջ մաղած հատուկ հող էր դրվում,, :
լօղքար „կտուըը տափանելու գլանածև բար,, :
լօղփնտ „լողքարի առանցքին ամրացված երկու կողափայտերը,, 1
օրօսկապ „օրրանի կապը, որ ապահովում է երեխային վայր ընկնելուց,, :
խըշտակ „անութի տակ դրվող եռանկյունածև կտոր,, Լխեչ և տակ բառերից /:
մուլթխար „կիսամուր-կիսալույս,, Լմուլթ և խառն բառերից /:
նոչիկուուն „մթնշաղ, երեկոյի սկիզբը,, :
օրհարսակ „Հեւօր, միջօրե,, Լօր և հասարակ բառերից /:
իրիսկին, իրիսկընիկ „քահանայի, տերտերի կին,, Լերեց և կին / կնիկ բա-
 րերից /:
ծակնչկ „ազահ, անկուշտ,, Լծակ և աչք բառերից /:
կէրկօխ „շատ ուտելուց խցանվել, անհանգիստ լինել,, Լկեր և կոխ բառե-
 րից /:
օկկաման „դանաման, Լտք և աման բառերից /:
նէքիթի / նէրսիթի „ներքին անդամներ, որովայն,, Լներս / ներքս և քեհ բա-
 րերից:
ըունկըլօխ „քնաթաթահ,, Լըուն և գլուխ բառերից /: նվ այլն և այլն:
 2. Լայն գործածություն ունեն նաև իմաստ[մոտ բառերից՝ կազմված հա-
 րադուրությունները՝
ծուն-ծիմն 2. օր-տըէվ 2. տուն-տեղ, վրոա-կըլօխ, ասկը-տակը, հավ-միվ,
վարտիը-շապիկ, նէք-տուըս, քիթ-պէրան և այլն:
 3. նման բարդություններից մեկը կարող է լինել փոխառյալ / թուրքերեն /
 համարժեք հարադրված հայերենի հետ՝ փայ-բաժին, խօսկ-խօրաթա, զէհիը-
թուլն, խըսըմ-պարէկամ, թուը-թրվանք, մարթ-իսան, պուը-պօրան և այլն:
 3. Բարբառի նախասիրություններից է նաև գործիական հոլովով ներկայաց-
 նելը երկրորդ բաղադրիչի Լհարադուրության /՝ տօք-վառօք, խաղալ-խըն-
տալօք, էլլալ-լինալօք, լալօք-օկպալօք, տունօք-տէղօք, հնրօք-մըրօք,
ասկօք-տակօք, տուն-հօքօք, մէնծօք-պըզտիկօք և այլն:
 4. Բարբառի նախասիրած ձևերից է արմատի կրկնությամբ իմաստի սաստ-
 կություն և հոգնակիություն ստեղծելը՝ կըլլխուն-կըլլխուն „լիուլի,, ,
խօռ-խօռ „քշնամարար,, , վըռ-վըռ „սնրնդհատ,, , ծալըը-ծալըը „թանր-ծա-
 նըր,, , ափաղ-ափաղ „թուռերով, շատ-շատ, առատորեն,, և այլն:

5. Լայն գործածություն ունեն նաև թայերով հարադրվող բարդությունները՝ հար առնել, հարբուխով հիվանդանալ, հարկվուծը էլել, հար հայտ գալ, պարզվել, հայտնի դառնալ, լուսկ էնել, վարել, լուսկի հալ, վար անելու գնալ, լիք կրել, կեղտից մարմինը շերտակալել, հերկ էնել, քարուքանդ անել, փորփրել, քուսուր էնել, սար պրտել, որոնել, դասավորել, մղղը ըլլալ, հոգնել, ջարդվել, և այլն:

6. Իհարկե առկա է նաև արմատակրկնության բառակերտման եղանակը՝ ծայծրվել, ծակծկվել, խրլխրլել, ջոտջոտալ, փորփրել, վազվզել, տաշտոշել, թաշթոշել և այլն:

9. ՉԵՒԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Գոյական անուն: Հոգնակու կազմությունը: Բողազլայնի /Գամիրթ/ բարբառում հոգնակերտներն են՝ -էր, -ներ, -ը, -իք, -անք, -տանք, -սնք, -վանք, -վօնք, -էնք, -վրտանք: Վերջնահանգ ն ունեցող հին հայերենի միավանկ բառերի ն-ն հոգնակիում չի վերականգնվում՝ մուկն-մուկէր, ծուկն-ծուկէր, հարսն-հարսէր, ոտն-օկկէր, մատն-մատէր, դուռն-տուռէր, նուռն-նուռէր և այլն: Բազմավանկ բառերը, եթե վերջավորվում են կ /հազվադեպ նաև գ/ պայթականով, հանդիպելով հոգնակերտ -նէր վերջավորության ձայնորդ ն-ին, վեր են ածվում յ-ի՝ կրակ-կրրայնէր, վարտիկ-վարտիյնէր, տրմակ-տրմայնէր, ախծիկ-ախծիյնէր, տանակ-տանայնէր և այլն: Երկակի -վի հոգնակերտը մնացել է միայն ծնովի, ընքվի բառերում:

Հոլովի կարգը: "Պահանել է վեց հոլովածու, կորցրել է ներգոյականը: Գրականի բոլոր հոլովումներն ունի՝ ի, ու, ան, յան, օջ, օր, վա, ց: սակայն գոյականների 80 տոկոսից ավելին ենթարկվում են եզակի թվում ի, հոգնակի թվում ու հոլովմանը: Բացառականը ունենում է -էն, -մէն, -նէն, գործիականը՝ օք վերջավորությունը եզակի և հոգնակի թվերում առանց տարբերության: Չգտում կա հոլովների միօրինականացման, օր.՝ Տէրհօրը կացինը կամ տէրհայրին կացինը: Տալին կամ տալօջը, օսկուն կամ օսկին, տրղուն կամ տրղին և այլն:

Հոդ, հողատություն: Որոշյալությունը դրսևորվում է ըն, իսկ անորոշությունը մը հողի միջոցով՝ Թիւր մը ունի էղէր: Տուրը պասսվէցավ: Առացականությունը դրսևորվում է սէտլը, ըն հողերի միջոցով: նաև բազմաթեք են այս հողերը և դրսևորում են նաև ստացականություն, դիմորոշություն, որոշյալություն՝ վորան-կրլօխը վորթես փարայօքը նօրէց:

Ածական անուն: Բարբառի ամենագործածական ածականներից են՝ կարմուր, կնկուտ, կանանչ, մօռ, մափի, ժերմակ, լաճիվերտ, պուտպուտիկ, թարգը, աճէր/էճէր, պօզ, կիճիկ, դայփէրէնգի և այլն:

Ընդհանրագեւս ածականներ են կերտվում իւ, -ու, -օտ, -ու, -կակ, -կէկ, -կուկ, -ուլուկ, -ուծուկ, -կուկ ածանցների օգնությամբ: Հարաբերական ածականակերտների դերումն են -ական, -իյն և -է վերջածանցները՝ տունական, հօղէ, օսկիէ: Որակական ածականների բաղդատականը կազմվում է բացառական խնդրով՝ մարօչմէն սիրուն, քուրօչմէն մէնծ: քրնց /քան-գ/ բառի օգնությամբ՝ Հարթիւնը քրնց նիստերը աճիկ է: Առանց խնդրի՝ -կակ, -կէկ, -կուկ, -ծուկ վերջածանցների օգնությամբ՝ մէզկակ սէղան, պաղուծուկ բամի, Թաղրկէկ պէթմէց, աղիկուկ օկկէր, խօջօրկէկ քարէր, ձանդրկէկ հարսէր և այլն:

Փոխառյալ տահա բառի օգնությամբ՝ Քուկիւնրտ տահ խօջօր է: Գերադրական աստիճանը կազմվում է ամմէն դերանվան բացառականով՝ ամմէնէն աղիկուկ, ամմէնէն ժողօտ, ամմէնէն պարսը և այլն:

Թվական անուն: Դասականները կազմվում են -րօրթ, -էրօրթ ածանցների և փոխառյալ -ինջի-ի օգնությամբ: Դասականները՝ փոխառյալ -իշէր ածանցով՝ իրէքիշէր, չօրսիշէր և այլն:

Դերանուն: Անձնականներն են՝ էս-մէնք, տուն-տուք, էնի/մնի-էնօնք/մնօնք: Երրորդ դեմքի ցուցականները հավասարապես օգտագործվում են նաև անձնականների նշանակությամբ: ինք անձնականի հոգնակին լինում է ինքէրնիս: Ետ հարուստ են ցուցականները՝ մսի/էսի, ատի/էտի, մնի/էնի, սի/սր, տի/տր, նի/նր, սրվի, տրվի, նրվի, սրտէ, տրտէ, տէնտէ/տէնտէկ, սրտէկ, տրտէկ, սանկ, տանկ, նանկ, սանկ, ատանկ, անանկ, էսթին, էնթին, էտթին, սրտէհուկ, տրտէհուկ, տէնտէհուկ: Ի դեպ տէհուկ-ը ծագում է գրաբարյան դիհ, հողմ, թև, դի, բառից -ուկ ածանցով, մսչաք, տաչաք, անչաք, մսդդաք, տադդաք, անդդաք, մսչադը, տաչադը, անչադը:

Առացական դերանուններն են՝ իմ, քուկ, մ/էնօր, մէր, ձէր, իրէն, իրէնց, մ/էնօնց, որոնք գործ են ածվում՝ ստանալով տրական հոլովի -ին վերջավորությունը համապատասխան հոգերի հետ միասին՝ իմինքս, քուկիւնրտ, ա/էնօրինը, իրէնինը, մէրինը, ձէրինը, մ/էնօնցինը, իրէնցինը:

Առանալով հոգնակի -նէր մասնիկը՝ նրանք կարծես թե կրկնակի հոգնակիություն են դրսևորում՝ իմիններքս, քուկիւններքս, մէրիններք, մ/էնօրիններք և այլն:

Հարաբերական-հարցական դերանուններն են՝ օվ/վօվ, ինչ, ինչէ, օր, օրի, վում, ուր/վուր, օր/լօր, լէփ/լէփէ, ինտօր, քանի, ուսկուկ, վօր, մը, իշաք, իշդդաք և այլն:

Դերանվանական հոլովման պատկանողներն անգամ բացառական, գործիական հոլովներում ենթարկվում են անվանական հոլովման:

Բայ: Գերբայնորից քացակայում է անկատարը . մնացած դերբայնե-
 են՝ անորոշ, սպտոնի Խորակատար, վաղակատար, հարակատար, ենթանա-
 յական, ժեստան, ձևի Իրնթագակցական: Գրարարյան չորս լծորդուիթո-
 ներից պահանջվել են երեքը՝ ա, ե, ի . ի դեպ ե լծորդուիթյան բայ-
 րը անորոշում հակվում են դեպի ի-ն; որից այն սովորությունն
 ստացվում, թե լծորդուիթյունները երկուսն են: Ըստ սենային պատնա-
 նելուիթյան չեզոքները հանդես են գալիս ի և ա, իսկ ներզործական-
 ները՝ ե լծորդուիթյամբ: Անորոշը ենթարկվում է ու հոլովման, սա-
 կայն սեռ.-տր. -ում ենթարկվում է կրկնակի ի հոլովման: Մընա-
լույի, սրոնելույի, հուսելույի, տունելույի և այլն: Հարակատար, են-
 թակայանան դերբայները ենթարկվում են ի անվանական հոլովման և նա-
 խաղասուիթյան մեթ դառնում են գոյականի նման ենթակա, հնդիր, ե այն:
 Հային քաշածը օվ քաշեց, Մանին կուտա կա նըշանածին, Օկկերս
նըրմած էն, Սիրածը էկավ նէր: Փոխանուն կիրառուիթյամբ ստանում է
 հոդ, հոգնակերտներ, հոլովակերտ Ին, ին՝ Սիցցածնին իրենց ըլա,
Տէսածնունմէն ուզին կա: ենթակայականը նույնպես փոխանուն ի հո-
 լովմամբ կրում է գոյականի բոլոր պաշտոնները: Սահմանափակ թվով
 բայեր հանդես են գալիս ու վերջավորուիթյամբ որպես հարակատարներ՝
Անցուկը մոռցուկ կըլլա, պանուկ ահմիկ է, ծուլուկ սինձ կըլմանի
 և այլն: Ճեստան դերբայը ձևով նման է վաղակատարին և ըզծական ե-
 դանակի եզակի երրորդ դեմքի սպտոնուն: Մական ծագումնաբանորեն աբ-
 էր-եքը գոյանում են տարբեր ակունքներից՝ վաղակատարի եալ-էլ-էր
ընաշրջուիթյունը և ժեստան դերբայի չառնէր, չուտէր, ըզծականի իը-
մէր ձևերը նույնանում են: Չի դերբայը Իրնթագակցական/ հիմնական
 գործողուիթյանը գուզահե գործողուիթյան ձևն է գույց տալիս՝ վազէլէն
 էկավ, նէր ինկավ: Ուզէլէն ուզէլէն կերեկցա յուր Քայտա չէրավ:

Ստարավել են դերբայական լծորդուիթյունների փոխանցումներ՝
ե-ա՝ ելանել-էլլալ, իծանել-իշնալ, մտանել-մրտնալ, տեսանել-տէսնալ,
ամաչել-ամըշնալ, մանաչել-մաշնալ, թոչել-թրոնալ, մթննել-մրթնալ
ու-ա՝ գարնուլ-արթոննալ, լնուլ-լրլալ, ուռնուլ-ուռնալ և այլն:
ու-ե՝ առնուլ-առնել, խրտնուլ-խրտնել, տանուլ-տանել և այլն:
ե-ի՝ հուսել-հուսիլ, լսել-լրսիլ, հմել-հմիլ, փաննել-փաննիլ, կորըն-
չել-կորիլ, սկասնել-րսկրսիլ, հատանել-հատնիլ, հասանել-հաս-
նիլ, նայել-նայիլ և այլն:

Բայերը ընդհանուր հայերենի նման ունեն համարական և հարադրական
 գործածուիթյուն. հարադրուիթյունները կարող են լինել գուտ բայական՝
 երկու բայերից հարադրված՝ թողնել էլլալ առնել ժաննել, շինել ը-
մընցընել, ավել հորթել և այլն: ինչպես նաև անվանական բայական՝
 նէրս էնել, տուրս հանել, սիրտ հառնել, լուր տալ, հերկ էնել և այլն:

Դիմավոր-եղանակային ձևեր: Եղանակի կարգը: Խոնարհումը հինգ եղա-
 նակով է կատարվում՝ սահմանական, ըզծական, պայմանական, հրամայա-
 կան, հարկադրական: Հորդորական-ըզծական է կազմվում թ թող / մաս-
 նիկի հավելմամբ: Ըզծական եղանակը նույնն է սահմանականի հետ, սա-
 կայն առանց կա մասնիկի հարադրուիթյան: Պայմանականը կազմվում է կ
կըլ / , հարկադրականը՝ պըտը եղանակիչի օգնուիթյամբ:

Սահմանական եղանակ: Փանի որ անկատար դերբայի ում և լիս ձևե-
 րը քացակայում են բարբառում, ներկան դրսևորվում է ըզծական սպառ-
 նուց խնցյալ անկատարը ըզծականի անցյալ սպտոնուց / կա շարունա-
կակա-տևական մասնիկի Իբայի / հարադրուիթյամբ: Այս կա տևական ներկու
 կազմող բայ-մասնիկի առաջացումը դիտարկելու հնարավորուիթյուն է ըն-
 ձեռնում Բողազլյանի Գամիրթի / բարբառը, քանի որ կա-ն որպես անկախ
 բայ դեռևս գործ է ածվում գուզահեբար և որպես ներկա կերտող մաս-
 նիկ ըզծականի կողքին: Այն առաջացել է հին հայերենի կամ բայից և
 Խոնարհվում է այսպես՝

Ներկա		անց. անկատար	
կամ	կանք	կայի	կայինք
կաս	կար	կայիր	կայիք
կա	կան	կար	կային

Օրինակներ կենդանի հոսքից՝ Տալօչրս հարսնիքին էս է կայի, տուն
 է կայիր, էլլէհէմ քնըրտ է կար .ամմէնըս է կայինք:

Ներկայի երրորդ դեմքի եզակին կա-ն, հարադրվելով ըզծականին, կազ-
 մում է սահմանականի ներկան, որը և սովորական ներկա է, և տևական՝
 Օրինակ՝

հուսիմ կա, հուսիս կա, հուսի կա, հուսինք կա, հուսիք կա, հուսին կա.

Գրի ենք առել նաև գուզահեռ ձևեր, որոնցում Խոնարհվում է նաև օ-
 ժանդակ բայը՝ կամ-ը , որպես անկատարուիթյունը չկորցրած բայ՝

հուսիմ կամ, հուսիս կաս, հուսի կա, հուսինք կանք, հուսիք կար, հուսին կան:

Անցյալ անկատարի ձևերում նույնպես կարող են Խոնարհվել երկու բա-
 յերն էլ , ինչպես նաև կա-ն կարող է դիմային վերջավորուիթյուններ
 չստանալ՝ կորցնելով իր ինքնուրույնուիթյունը, օրինակ՝

հուսէյի կա, հուսէյիր կա, հուսէր կա, հուսէյինք կա, հուսէյիք կա, հուսէյին կա.

կամ՝ հուսէր կա, հուսէիր կա, հուսէր կա, հուսէր կա, հուսէր կա, հուսէր կա, հուսէր կա.

Ա. Այտընյանը իրավացիորեն նշում է կա-ի դեռևս գրաբարյան տեքստե-
 րում հարադրուիթյամբ գործածուիթյան ունենալու մասին, (կայ մնայ և
 կային լային և այլն), և գտնում է բանալին. « Գուցե ասով այն երե-
 վոյթն ալ կարենայ մեկնուիլ, որ գաւառաց լեզուաց մէջ կը լսուի՝ տեսնէ
 կայ, հայի կայ, հոսայ կայ »: Խոն, Ա. Այտընյան, Փնական ըբրականու-
 թիւն արդի հայերէն լեզուի, Վիեննա, 1966, էջ 77 և:

Փոխառյալ և պատճենված քայական ձևեր: Ինչպես կը համակցուեթյան քարքառների մեծ մասը, այնպես էլ Բողազլւանի Լգամիրքի / քարքառը ու- նի Գուրբերենից փոխառյալ քայական և դերքայական ձևեր, ինչպես նաև պատ- պատճենոււմներ հարադրական և համադրական գործածութեամբ: Բազմաթիւ ըսյեր էլ կերտված են Թուրքերենի առմաստներից հայերեն - էլ, -ալ, ւը- ծորդութեանների միջոցով, օր. օյմէլ «իորել, փոսպցնել», քծրնալ, հագրբէլ, պատրաստել, և խուսալ «վերջացնել» և այլն:

Երկրորդ միջոցն է հայերեն էնէլ և ըլլալ քայերի հարադրումը Թուրքերեն խարտերեն, պարսկերեն / քառերին՝ հագրբ էնէլ, գէհիր էնէլ, փարա էնէլ, Թօփ էնէլ, յէսիր էնէլ և այլն և՛ հագրբ ըլլալ, գէհիր ըլլալ, փարա ըլլալ, Թօփ ըլլալ, յէսիր ըլլալ և այլն:

Արևմտյան կը համակցուեթյան քարքառներում առկա եղեր-էղէր / ք- քարքառ՝ եղեալ-ից / քառը Թուրքերենի -իմիշ-ի պատճենումն է, որ հարադրվում է հայերենի հարակատար, մաղակատար, ապտնի ժամանակներին, ինչպես նաև հարկադրականի ձևերին՝ Լաիլ տրորագիին հանածն է-էղէր / Խոսքը հարևանի հնարածն է եղել / Պոտը ըսիս էղէր / Պետք է ասես ե- դել /, ինչէ չըպտը ըսիմ էղէր, յօր / Ինչու չպտքէ ասեմ... որ եղել է /:

Հրամայականի ժխտականը կազմելիս սոսկածանցավոր քայերը ոչ Թե հիւք են ընդունում դրականի գարկ, Թոզ, էլ, առ, տառ, տեռ, պաք ձևերը մի / մ, մը / արգելականով, այլ ըղծականի կամ վաղակատարի, որի պատճ- ոով եզակին լինում է՝ մի գարնէր, մառնէր, մը տընէր, մը Թօզնէր, մը պարնէր և այլն: Հաճախ էլ որպես արգելական հրամայական գործ է անվում ըղծականի ապտնին չ ժխտականով չառնէս, չէլլաս, չըգարնէս, չըպարնէս, չըտընէս և այլն:

Մակրայ: Ընդհանուր հայկականի հետ նույնը եղող մակրայներից գատ քարքառում առկա են սեփական նահասիրած ձևեր: Դրանցից են գործիա- կան հոլովով կազմված անվանական և քայական ձևերը՝ էլլալ-իյնալօք, խողալ-խընտալօք, առօք-իտօք, էվէլ-էվէլօք, տէղնը-տէղօք և այլն:

Քիչ ավելի պակաս են նաև քացատական հոլովով, ձևի դերքայով կամ դարձյալ կրկնավոր մակրայները՝ խողալ-կընդալէն / խողալէն-խընդալէն, ցավալ-կըսկըծալէն / ցավալէն-կըսկըծալէն, առնէլ-տալէն / առնէլէն-տա- լէն և այլն: Այս ձևի մակրայներից գատ ժամանակի և ձևի, ընդհան- րական մակրայներ են կազմվում -իքէն փոխառյալ ածանցի օգնութեամբ՝ օցը-օցիքէն, լուսը-լուսիքէն, շունը-շունիքէն, տաքը-տաքիքէն, մու- րը-մուրիքէն և այլն: որ կարելի է ընկալել «լինելով հանդերձ»:

Տողկալների մեջ գալի տոկոս են կազմում փոխառութեանները՝ չէմի կրսէ կա, հէմի է չէնիր կա: նէ տուն, նէ տէղ չունի: Թէր տը- վին, ամմա օքուտ չէրավ: Հա իօսիմ, հա չըիօսիմ:

Սիվրի-Հիսարի գաղթօջախի և քարքառի մասին: Հ. Աճառյանը, ըննելով Հայաստանից դուրս գտնվող հայկական գաղթօջախների քարքառները, կա- տարում է հետևյալ եզրահանգումը. «Մենք չգիտենք, Թե մեր որ գաղու- թը Հայաստանի որ գավառից դուրս եկավ. միայն գիտենք, որ քյուսորվա մեր ոչ մի արտաքին քարքառ ոչ մի ներքին քարքառի հետ ամբողջապես նույնը չէ...»¹: Արև է քարքառ, տեղահանվելով իր պատմական տարածա- շրջանից և հայտնվելով նոր քարքառների կամ խոսվածքների միջավայ- րում, բնականաբար կրելու է նոր հարևանների ազդեցությունը և ձեռք է ըրելու նոր ձևաբանական, հնչյունաբանական հատկանիշներ: Նման նոր միջավայրում, հայտնված հայերենի քարքառներից մեկն է նաև Սիվ- րի-Հիսարի քարքառը որով խոսողները, ըստ իրենց պապերի ավանդութ- յան կամ Արևելյան Հայաստանից են / Պարսկաստան, Գանձակ, Զուղա, Ա- րաքաղ և այլն /, կամ «Անիի էտէվի տրոնէն փախօղնէրէն», են սերված:

Ըստ Ա. Ալպոյաճյանի, ի թիվս այլ հարևան գաղթօջախների, Սիվրի-Հի- սարի գաղթօջախի հիմնադրումը պետք է լինի 14-15-րդ դարերում. «... ձի դարուն վերջին քառորդէն մինչև ձե դարուն առաջին քառորդին վերջերը / 1387-1425 / քազմաթիվ պարսկահայեր՝ մասնավորաբար Ազուլացի, Յոնա - ցի, Երևանցի, Նախիջևանցի, Զուղայցի եկան և հաստատուեցան նախապես հայաբնակ Անկիւրիա, Մուրաղչայ, Քայապազար, Ազ Շահիր և շրջակայ բա- դաքները»: Պետք է ենթադրել, որ նախապես հայաբնակ արտահայտությունը հիմնված է պատմական փաստերի վրա, և դա վերաբերվում է նաև Սիվրի- Հիսարին, որի հայ գաղութի հիմնադրումը մենք ենթադրում ենք, որ պի- տի կապ ունենա Անիի անկմանը հետևած առաջին հայ գաղթականությունների հետ: իսկ 14-15-րդ դարերի գաղթականությունները արդեն հիմնադրված գաղութները համալրողներն են եղել: Սիվրի-Հիսարի գաղթօջախի և քար- քառի մասին առաջին տեղեկություն տվողը Սիմէոն Դպիր Լեհացին է (Ձ 07- 1618 թթ), ապա՝ Երկու հարյուր հիսուն տարի անց, նաթանյան Պողոս Վարդապետը⁴: Սիվրի-Հիսարիների քարքառի մասին նա գրում է. «... Թեպէտ իրենց մայրենի լեզունին չեն կորսնցուցած եւ միշտ հայերեն կը խօ- սին, բայց աղաւաղեալ է եւ շատ քտեր կան, որ խօսած ժամանակին չի հասկցուիր, ուստի արժան դասցի մեկ քանին հոս յիշելու, որք են՝ կէլէճէ լըսէ, Խօսէլ, առուակ լգեղեցիկ, խոցծի խուտ, սխալ, շեկ / երեք /, տօպինաձ իշանաձ, իփիս ինչպէս /, ասոնց նման քտեր շատ

1 Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, 2-րդ մաս, Երևան, 1951, էջ 437-8:
2 Ա. Ալպոյաճյան, Պատմութիւն Եվրոպիոյ հայոց, Գահիրե, 1952, էջ 1387:
3 Սիմէոն Դպիր Լեհացոյ Ուղեգրութիւն, տարեգրութիւն և յիշատակա- րանք, Վիեննա, 1936, էջ 333, նույնը Պատմագիրք Սիվրի-Հիսարի հա- յոց, էջ 37: Այսուհետև՝ ՊՄՀ:
4 Նաթանյան Պողոս Վարդապետ, Տեղեկագրութիւն Սիվրի-Հիսարու, Կ, Թօ- լիս, 1872, նույնը՝ ՊՄՀ, 94-105:

կան, նստելու տաննին լսողը կը կարծէ, թէ օտար լեզուաւ կը խօսին¹։
 Սիվրի-Հիսարի շատ յուրահատուկ բարբառի նկատմամբ հետաքրքրութիւնը չի դադարում. շուրջ 170 Սիվրի-Հիսարի բարբառի բառեր հրատարակուած է ս. փորձաւետյանը Քիւրակնում², իսկ Հ. Աճառյանը իր «Գաղտնական բառարանում», այդ բառերի Սիվրի հասցնում է 555-ի³։ Բարբառի մասին Հ. Աճառյանը ենթադրում է, որ պիտի «Կիլիկիոյ ենթաբարբառներից», լի- նի։ Սակայն սա շատ շտապ, առանց ձաստերի արված ենթադրութիւնն էր, որ ներքևում է հինց հնչյունական մեկ հատկանշական օրենքի ստուգմամբ։ Խոսքը տանք Հ. Աճառյանին. «Չայնական փոփոխութեանց մէջ ամենէն յատկանշականն ու կիլիկիոյ մէջ տարածուածը ա ձայնին օ-ի վերածումն է շեշտի տակ⁴»։ Տեսնենք համաձայն է Սիվրի-Հիսարը այս կետում «կիլիկ- յանների», հետ՝ համեմատութեան եզր ունենալով գրաբարը.

գրաբար	ձայն	Ջեյթուն	Մարաշ	Սիվրի-Հիսար
հաց	հօց	հօց	հօց	հաց
շատ	շոդ	շոդ	շոդ	շատ
երթալ	իշդու	իյթու	դրթու	էթալ

ինչպես տեսնում ենք, Սիվրի-Հիսարի բարբառը ինչպես բաղաձայններ- րի, այնպես էլ ձայնավորների հնչյունափոխութեամբ համաձայն չէ կի- ւիկյանների հետ։ Հետևաբար այն կիլիկյան բարբառ չի կարող համարվել։
 Իսկ որքանով կարելի է հիմնավորված համարել նրա մեծի կամ Երթակի բարբառներից մեկը լինելու մտկածը։ Դանի որ մեծի տարածքի քննակալա- յանում հայեր չեն մտնել, մենք միայն համեմատել կարող ենք այն նը- ման մեկ այլ բարբառի հետ, որը նույնպես համակնուցում է մեծից ձագերուն։ Դա նոր նախնական բարբառն է։ Փորձենք բաղաձայն միայն այս երկու բարբառներին հատուկ զուգարանութիւնները կամ ընդհանրութիւնները՝

- ա/ նրկու բարբառներում էլ նվազագույնի են հասցված հոգնակները.
 նոր նախնականում -էը, -նէր, Սիվրի-Հիսարում՝ միայն -էը :
 բ/ ն ունեցող լան, ն/ րայեռո ներկայում ենթարկվում են -ի/լ/ կրա- վորակերպ նոնարման լանիմ, կոտնիմ, տանիմ և այլն/), իսկ ըզմական, աղամանական աղանիում ուլ կլաոմում, կրամում, կրկրնում և այլն/ :
 գ/ ձեռական նոնարման ձամանակ երկու բարբառներումն էլ ներկան կա- ռող է կազմել անորոշ ուրբայի օգնութեամբ, օրինակ՝
 նոր նախնական՝ մէզի չի բալ լմեզ մոտ չի գալիս/
 Սիվրի-Հիսար՝ մէզի չուբալ լմեզ մոտ չի գալիս/
 դ/ Բառաբարում առկա են ցուցական դերանուններով նույնատիպ բազ- մաթիվ ընդհանրութիւններ՝
 նոր նախնական՝ վուտէի, տնատար, առնատար
 Սիվրի-Հիսար՝ վուտօի, տնատար, առնատար և այլն։

1 Տես նախնական... կամ 702, էջ 103:
 2 Տես Քիւրակն, 1898, էջ 322-323, 1899, էջ 273, 427, 798:
 3 Տես Հ. Աճառյան, Գաղտնական բառարան, Քիլիկիա, 1913:
 4 Հ. Աճառյան, Հայ բարբառագիտութիւն, էջ 200:

- ա/ մակառար դերբայով կազմված կրկնավոր բարդութիւններ՝
 նոր նախնական՝ խունտում-ցունծում/
 Սիվրի-Հիսար՝ խունտում-ցունծում/
 բ/ չվու բարբառներին էլ հատուկ է երկաստիճան պայթականների ձայնե- դազուրկ համակարգ:
 յ/ Սի շարք հնչյունական անցումներ, որոնք հատուկ են այս բարբառ- ներին, օրինակ՝
 ը-շ, ը-ժ
 նոր նախնական՝ էրեը-ժէը, հարսանիը-հաշնիը
 Սիվրի-Հիսար՝ երեը-շէը, հարսանիը-հաշնիը, հաշնապալ, հաշնաբուլ
 Կը եղանակի շնչեղ-իւացում կ-ը/ ձայնեղներին և շփականներին նախորդելիս՝
 նոր նախնական՝ կու գաս-քուբաս, կու ասէ-քրսէ
 Սիվրի-Հիսար՝ կու գաս-քուբաս, կու ասէ-քրսէ և այլն։

Այս ընդհանրութիւնները թեև ինչ որ քան ասում են նրանց երբեմնի մոտիկութեան, բայց ոչ նույնութեան մասին, ուստի չի կարելի նույն- նացնել նոր նախնականի բարբառը Սիվրի-Հիսարի հետ։

Նման յուրօրինակ բարբառ, ինչպիսին Սիվրի-Հիսարն է եղել, չէր կա- ռող դուրս մնալ մեծ բարբառագետի և լեզվաբանի տեսադաշտից. ուստի գարմանալի չէ, որ Հ. Աճառյանը բազմիցս անդրադարձել է իր ուսումնաս- սիրութիւններում նրա բառապաշարին, ածականների նախամասնիկավոր գե- ռադրական կազմելու եղանակին, գոյականների հոգնակու կազմութեանը և դերանունների հոլովման ու ձագման հարցերին⁵։

Սակայն հրապարակի վրա եղած նյութերի սղութեան և մեծ մասամբ ոչ գիտական կամ ոչ հավաստի/ լինելու պատճառով նա հնարավորութիւն չի ունեցել միշտ և վերջնական եզրակացութիւններ կատարելու Սիվ- րի-Հիսարի բարբառի օրինաչափութիւնների վերաբերյալ։

Սիվրի-Հիսարի բարբառի օրինաչափութիւնների մասին խոսելիս պիտի նշել նրա պայթական ձայնեղների քիչ խլացված արտասանութեան փաստը, որը հայ բարբառագիտութեան մինչև վերջ չուսումնասիրված երևույթնե- րից մեկն է և կարող է հնչույթաբանական լուրջ վերլուծութիւնների։

Հայերենի նաև այլ բարբառներում նկատվող այս երևույթի վրա ուշա- դրութիւն են դարձրել մեզ մոտ 60-ական թվականներից սկսած։ Է. Աղա- յանը այս մասին գրում է. «Ցավոք մեր բարբառների հնչույթային համա- կարգը դեռևս ուսումնասիրված չէ, և ներկայացրած եռանդամ հակադրու- րութիւնը ձայնեղազուրկ բարբառների համար անվիճելի է միայն մի քանի- սի տվյալներով, իսկ մյուսները կարող են դեռևս հնչույթաբանական մըշ- գրութեան վերլուծութիւններին... Նայերենի ձայնեղ պայթականներն առհա- սարակ շատ ավելի թույլ պայթյունով են արտասանվում, քան խուլները»⁶։

1 Հ. Աճառյան, Իրականութեան բերականութիւնը հայոց լեզվի, 1 հ. էջ 114, 20, 457, 3 հ. էջ 775, 817:
 2 Է. Աղայան, Գրաբարի բերականութիւն, հ. 1, գիրք Ա, Երևան, 1964, էջ 150-152:

Հայերենի նման՝ ձայնեղները թույլ պայթյունով արտասանվող, բարբառների դասական օրինակ կարող է ծառայել Սիվրի-Հիսարի բարբառը, որի ոչ միայն բառակազմի ձայնեղներն են խլանում, այլև բառամիջի, բառավերջի և նույնիսկ փոխառյալ բառերի վրա է տարածվում այս երևույթը:

Ձայնեղների իլացման պատճառով պայթականների եռանդամ խոնարհը / հակադրությունը չի վերանում և նմանադուր ղարձած բառերը միմյանց հետ չեն շփոթվում, օրինակ՝ տուլն բառի հետ չի շփոթվում երկրորդ դեմքի եզակի դուլ դերանունը, որ բարբառում արտասանվում է տուլն /վո՛ւ-տուխ էյիր տուլն, տուլն-տեղ չունիխ/, ձէր-ը պատավ, ձէր-ի /ձեր/, երկրորդ դեմքի հոգն. դերանուն / հետ / ձէր մայրտ ձէր տունէն մէր տունու չուրալ /, կիր-ը պարած բար, կիր-ի բիր, հետ և այլն:

Այս երևույթի ավելի հստակ ձևակերպումը թերևս ակադ. Գ. Ջահուկյանին է. «տուլ բաղաձայնների ձայնեղության և ձայնեղների խլությունների դեպքերը համալս գուգորդվում են նրանց թույլ և ուժեղ արտասանության հետ, ընդ որում կան դեպքեր, երբ հիմնական տարբերակիչ հատկանիշը դառնում է ուժեղության ու թուլության հակադրությունը, իսկ ձայնեղության հակադրությունը դառնում է երկրորդական: Այս բանը կարող է տարածվել սկզբնային դիրքերի վրա... հայտնի է, օրինակ, որ նախկին խուլերից ծագող ձայնեղները ավելի ուժեղ են, նախկին ձայնեղներից ծագող խուլերը՝ ավելի թուլ»:

Այս երևույթի մասին մենք գրել ենք շուրջ 30 տարի առաջ Բողազլյանի /Գամիրքի/ բարբառի կապակցությամբ, սակայն օրենքի ձևակերպումը թալիս ենք միայն այժմ: Այսպես՝ բառակազմի ձայնեղների իլացմանը հետևում է ձայնավորների փոփոխությունը /քմայնացում, շրթնայնացում /, որը «Մծառյանի օրենք», է կոչվում, սակայն մի խումբ բարբառներում բառակազմի ձայնեղ պայթականների իլացմանը՝ չի հետևում ձայնավորների փոփոխությունը, որը արդյունք է նախկին ձայնեղներից ծագող խուլերի որակի բուն խուլերի հետ չհավասարվելուն, այսինքն տեղի է ունենում ուժեղության և թուլության հակադրություն և ոչ թե՛ ձայնեղության և խլության. ի լրացումս «Մծառյանի օրենքի», մենք այն անվանում ենք «Մկրտչյանի օրենք»:

Այնուամենայնիվ, քանի որ նման՝ բառակազմի թույլ արտասանությամբ ձայնեղների տառադարձության համար հայ բարբառագիտությունը չունի հատուկ նշաններ, մենք ստիպված ենք Սիվրի-Հիսարի բարբառի պայթականների համակարգը համարել երկաստիճան ձայնեղագուրկ: իսկ արդյոք Սիվրի-Հիսարի բարբառը ինքնուրույն պիտի համարել, թե՛ ենթաբարբառ: Ինչպես

1 Գ. Ջահուկյան, ներածություն հայ բարբառագիտության, Երևան, 1972, էջ 48-49:
2 Տես Պատմագիրք Եօզկաթի և շրջակայից /Գամիրք/ հայոց, Պեյրուլթ, 1988-89, էջ 212:

Հ. Ածառյանն էր ընդգծում. «Բարբառի էությունը կազմող տարրերն են ձայնաբանությունն ու քերականությունը»¹: Հնչյունաբանության մասին մենք արդեն նոսեցինք, այժմ անդրադառնանք նաև նրա ձևաբանությանը: ձևաբանությամբ նույնպես Սիվրի-Հիսարի բարբառը առանձնանում է մյուս հայերենի բարբառներից իր երեք տևական ներկա կամ սովորական ներկա կազմող մասնիկներով /բայերով/: դրանք են՝ կար, կենամ, էրէր:

Այն ինքնուրույն է նաև իր ապառնի կազմելու եղանակով: Հայտնի է, կը հմբակցության բարբառների ապառնին կազմվում է պիտի կի, տի ուղղական եղանակիչի օգնությամբ, մինչդեռ Սիվրի-Հիսարի բարբառը, ապատար դերբայի -էլուլ, -ալուլ վերջավորության ուլ ձայնավորը դեն անցնով, երկրորդ լ-ն է հավելում -էլ, -ալ-ին և այս կերպ է կազմում ապառնին՝ վագէլլ էմ, առնէլլ էմ, տանէլլ էմ, կորէլլ էմ և այլն, որ նշանակում է վագելու եմ, առնելու եմ, տանելու եմ, գրելու եմ:

Տարբերվում է Սիվրի-Հիսարի բարբառի արգելական հրամայականի կազմությունը ևս կը հմբակցության մյուս բարբառներից, որոնց արգելականը կազմվում է մի, մը մասնիկների և անցյալ դերբայի /վաղակատարի/ ձևերով՝ մը բըրէր, մէնէր, մառնէր և այլն, իսկ Սիվրի-Հիսարինը՝ լինում է մէթալ «մի գնա», մը բըրշէլ «մի եսիր», մառնէլ «մի առնիր» և այլն:

Ընդհանուր հայերենը ձգտում է հոգնակերտների միօրինականացման. արդի հայերենում ունենք եր-ը միական, -ներ-ը բազմական, ք-ն հավաքականների համար, իսկ Սիվրի-Հիսարը ավարտել է այս ընաշրջությունը և պահում է միայն մեկ հոգնակերտ՝ էր-ը և միական, և բազմական բառերի համար՝ հավ-հավէր, տուն-տունէր, կաթմայ-կաթմայէր, ճամպակ-ճամպակէր, բաղբըցի-բաղբըցիլէր և այլն:

Հոլովիչների թիվը նույնպես հասցված է նվազագույնի՝ եզակի թվում գոյականները ենթարկվում են ի, իսկ հոգնակի թվում՝ ուլ հոլովման՝ տարիլէրուլ, ժուրէրուլ, տունէրուլ, ախալէրուլ և տարիլիլ, ժուրիլ, տունիլ ախալիլ և այլն:

Ինչպես արդեն նշվել է, /էջ 113-114 / ժեստական եռնարման ժամանակ ներկա է կազմվում անորոշ դերբայից առաջ կցելով չիլ, չըլ, չուլ ժեստական մասնիկները՝ Ախայէթը մէզի չուրալ /եղիսաբեթը մեզ մոտ չի գալիս /; Խաթմայէրըս չըիօսիլ, չուտէլլ, պան ա չէնէլ /Մեր սկեսուրը չի խոսում, չի ուտում, բան էլ չի անում / և այլն:

Վաղակատարը դրսևորվում է հարակատարի միջոցով և կարող է առանց օժանդակ բայի գործածվել երրորդ դեմքի եզակի թվի վաղակատարի փոխարեն՝ Ախաբէթէնց Տիրօհին ուռուբան փոխած /եղիսաբեթէնց Տիրուհին շրջաբազասոր փոխել է/, Պակցայն ա հասկըցած, էտէվէն դորացած, կանչած, ամթանը տուրած դալա փարան ալ յէտ տուրած / խանութպանէլ հասկացել է, Զ. Ածառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, Գ. 2, էջ 125:

ևսևից գոռացել է ետ կանչել, ամոթանք է տվել և կեղծ փողն էլ վերադարձրել է/:

Բառապաշարի տեսանկյունից ևս Սիվրի-Հիսարի բարբառը դրսևորում է զարմանալի ինքնուրույն՝ միայն իրեն րնորոշ բառերի կազմության մեկը, որոնք իրենց զուգածկերը մյուս ք-բառաներում կամ զրաբարում/ չունեն և կամ այդ արմատները, բառերը մեզ են հայտնի դառնում միայն շնորհիվ Սիվրի-Հիսարի բարբառի. նշանք դրանցից մի քանիսը տօպինած, նշանած, տօպինք, նշանդեք, խաթմայ, սկեսուր, խօծծի, սհալ, սուտ, կրծծէլ, սկսել, ըխտամասիկ, ուկտատեղի և այլն: Ինչպես մատաղի միս, բաժին, ատտէն, այս աշխարհը, և այլն: Ինչպիսի մանրամասն՝ Բառագիտությունը բաժնում /: Ահա այն ոչ լրիվ միայն Սիվրի-Հիսարի բարբառին հատուկ, մյուս բարբառներում քաղցրակալող հատկանիշները, որոնցով այն ներկայանում է հայերենի արքայալուրորինակ բարբառներից մեկը:

11. Հնչյունափոխություններ

Հնչյունափոխություն: Բարբառն ունի 39 հնչյուն, որից 8-ը ձայնավոր՝ ա, է, ի, ու, ը, օ, հ, լ, ջ, իսկ մնացածը՝ 31-ը՝ քաղաձայններ:

Ինչպես արդեն նշվել է, բարբառը ասես պահպանում է պայթական բաղաձայնների եռաշարք հակադրությունը՝ որոշ վերապահություններով. ձայնեղ պայթականները արտասանվում են ամենուր խուլերին մոտիկ արտասանությամբ, ուստի տառադարձության ժամանակ նրանք ևս արտահայտվում են սովորական խուլերով՝ նման հնչյունների տառադարձության համար նշանների քաղաքայնության պատճառով: Ի տարբերություն զրաբարի և արդի հայերենի, Սիվրի-Հիսարի բարբառն ունի նաև փափուկ լ, որը հանդիպում է շատ սահմանափակ թվով բառերում, օր.՝ լճոգ, պարլճիկ, աշկալճիկ և այլն: Քմայնացած կ, զ, ը հնչյունները հանդիպում են օտար փոխառություններում:

Հնչյունափոխություն: Չայնավորներ: Հին հայերենի ա-ի դիմաց հիմնականում բարբառն ունի ա բոլոր դիրքերում՝ աղ-աղ, աջ-աջ, ափ-ափ, մաղ-մաղ, ծափ-ծափ, թարան-թարան, ծարալ-ծարալ, դանակ-տանակ և այլն: Նախաշեշտ ա-ն քաղաքական և եռափունկ բառերում դառնում է ը՝ կարկառել, կարկրել, ապսպարել, ապրպարել, լասպրել, ամաշել, ամրջնալ, աղանծել, աղընծել, երկայնանալ, էրկըննալ և այլն: Ենչտանտեղող դիրքում կարող է նաև սղվել՝ թաթանել, թաթիել, չորանալ, չօրանալ, թքանել, թուրնալ, ժամանել, ժրմնել, ծնվել, և այլն:

Բառասկզբի ձայնեղ պայթականների իլացումից հետո նրանց հաջորդող ա-ն մնում է անփոփոխ, այսինքն չի ենթարկվում լ մտոյանի օրենքին, ՝ բամբակ-պանպակ, բան-պան, բանջար-պանջար, բարակ-պարակ, գորուն-կարուն, գառն-կառ, դարման-տարման և այլն:

Հին հայերենի ը-ի դիմաց ունի միայն օ բոլոր դեպքերում՝ ործ-օրց, որը-օրիշ, որդ-օրթ, ոհշար-օխճար, ոսկի-օսկիշ, փոր-փօր, լակոս-լակօս, խաղող-խալօղ, խնձոր-խրնձօր, սողց-սրղօց և այլն:

Հին հայերենի բառասկզբի ձայնեղների իլացմանը հաջորդող ը-ն չի ենթարկվում լ մտոյանի օրենքին, ՝ բողկ-պօկ, գոգնոց-կօցնօց, գործ-կօրծ, դող-տօղ, ըրբ-մօրբ, լօրբ, ձոր-ձօր և այլն:

Հին հայերենի ու-ին նույնպես համապատասխանում է ու-ն բոլոր դիրքերում՝ տուն-տուն, թուշ-թուշ, հունկ-հունկ, ծունկ-ծունկ, սուգ-սուր, կատու-կատու, բերուկ-բէրուկ, թուղուն-թուղուն և այլն:

Հին հայերենի բառասկզբին իլացած ձայնեղներից հետո գտնվող ու-ն նույնպես փոփոխության չի ենթարկվում՝ բուրդ-պուրթ, գունդ-կունտ, դու-տուն, ձուկն-ձուկ, ըուր-մուր, գուր-կուր և այլն:

Հին հայերենի ի-ին բառասկզբում մերթ համապատասխանում է է-ն՝ եկն-էկօ, ես-էս, երդ-էրթ, հարդ, մերթ, լէ-ն, եզն-լէզ, եռ-լէռ, երբ-լէթ, երգ-լէրք, երակ-լէրակ և այլն: Բառամիջում հիմնականում ունենք ե-է համապատասխանությունը՝ եփել-էփէլ, թեփ-թէփ, վեց-վէց, ասեղ-ասէղ, կապերտ-կարպէտ, մեռանել-մէռնէլ և այլն:

ի-ի մասնավոր հնչյունափոխության դեպքերն են՝ եղբայր-ախպայ, երեք-րէք, լէք, րէք, երկալ-որէվալ, երեխայ-րէխայ :

Հին հայերենի ի-ին համապատասխանում է ի բոլոր դիրքերում՝ թի-թի, ծիծ-ծիծ, հինգ-հինկ, քեռի-քէռի, խնամի-խրնամի, եկեղեցի-էկրղէցի և այլն: Անկամն երկու դեպք ունենք բառավերջում՝ քարի լոջ-պարլիջ, քարի-լիշատակ-պարիշատակ :

Հին հայերենի լսվող բայց գրությունում չարտահայտվող ը-ն Սիվրի-Հիսարի բարբառում ևս անփոփոխ է մնում՝ խնամի-խրնամի, քրտնել-քրտնէլ, քոնել-պրոնէլ և այլն: Ատ, սպ, սկ կապակցություններից առաջ բառասկզբում լսվող ը-ն նույնպես պահպանվում է՝ սպանանել-ըսպաննէլ, սկանանել-ըսկրսնէլ, սպանաղ-ըսպանախ, ստանալ-ըստանալ և այլն:

Գողտնավանկ ը-ն ենթարկվում է ու-ի ներդաշնակության՝ լիծայնություն պատճառով՝ թուլ-թուլու, կծու-կուծու, կծուծ-կուծուծ, կնունք-կունունք, կտուր-կուտուր, պտուղ-պուտուղ, խնդում-ցնծում-խունտում-ցունծում, տեուր-տուեուր և այլն: Որոշյալ հողի ը-ն նույնպես ներդաշնակվում է արմատական ու-ի հետ՝ տունը-տունու, շունը-շունու, ծուկը-ծուկու, մուկն-մուկու և այլն: Ձգոլշ-ուսկուշ բառի սկզբում լսվող ը-ն նույնպես ենթարկվել է ներդաշնակության այս օրենքին:

Երկրաբառներ: ԱՅ, ԱԻ, ԱՅ, ԵԱ, ԵԼ/ԻԻ: Հին հայերենի շեշտի տակ գտնվող այ-ը բարբառում դառնում է ա, իսկ շեշտանախորդ դիր-ըում պահպանվում է՝ այդ-ատ, այս-աս, այլ-ալ/ա, ձայն-ձան, ձայն-ան; այրել-այրել, կայծակ-կայծակ, բայլել-կայլել; Պահպանվում է նաև ձայնորդներից առաջ՝ նույնիսկ եթե նրանք անկում են՝ մայլը-մայլ, հայր-հայ, վայր-վայ, ծայր-ծայ, երեսն ի վայր-էրէսկուվայ, այր-մարդ-այմարթ և այլն: Բառակազմում այ-է հնչյունափոխություն ունենք այգեկիթ-էքլիթ, այգ-ողբ-էքոբ, այգի-էքի բառերում:

Ա: Հին հայերենի ալ երկրաբառի դիմաց ունենք օ, ինչպես ընդհանուր հայերենում է՝ աձծել-օծել, աւտար-օտար, աղաթը-աղօսկ, աւհրնել-օրհնել, տաւն-տօն, ծանաւթ-ծանօթ և այլն: Ոչ երկրաբառային դիրքում ալ-ը մնում է ավ՝ ծարաւ-ծարավ, պատաւ-պառավ և այլն:

Ոյ: Բոլոր դիրքերում հին հայերենի ոյ-ի դիմաց ունենք ու՝ քոյը-քույ, անոյշ-անուշ, քնկոյգ-ունկուց, ոյժ-ուժ, գրոյց-գուրուց, ոյր-ուր, պտոյտ-պուտուտ, նմոյշ-նումուշ, երկոյն-իրկուն բառերում: թոյլ-թիլ բառում ունենք ոյ-ի անցումը, իսկ գոյն-կույին, քոյր-քույ, լոյս-հույս բառերում՝ ոյ-ույ:

ԵԱ: Հին հայերենի եա-ին շեշտի տակ համապատասխանում է է-ն՝ դա-եակ-տայէկ, կորեակ-կօրէկ, սեաւ-սէվ, բարեաւ-գարէվ, մամիկոնեանք-մամիկոնէնք, գրեաց-կօրէց, գրեալ-կօրէլ և այլն: Հրեալ-~~քա~~ բառում ունենք մասնավոր -եալ-լա անցումը:

ԵԼ/ԻԻ: Շեշտի տակ հին հայերենի ել/իլ-ի դիմաց ունենք ու հետևյալ բառերում՝ ալիւր/ալիւր-այլուր, աղբիւր/աղբուր-սխալւլ/ախպուր, արիւն-այրուն, հարիւր/հարուր-հայրու, առիւծ/առուծ-այրուծ, մրջիւն-մուրջուն, ձիւթ-ձութ, միւղ-մուղ: Երկու բառերում ունենք իւ-ուլի անցումը՝ ձիւն-ձուլին, սիւն-սուլին, որը թերևս բացատրվում է այդ բառերի երկվանկ դառնալու իրողությունամբ, երբ շեշտը տեղափոխվել է երկրաբառի վրայից:

-ՈԹԹԻԼՆ վերջածանցում ունենք իւ-ի հնչյունափոխություն՝ թշնամուլիւն-թշնամուլիւն, նեղուլիւն-նէղուլիւն, չարուլիւն-չարուլիւն, չորուլիւն-չօրուլիւն և այլն:

Բառավերջի ել-ը լինում է էվ՝ Թեթել-թէթէվ, դեւ-տէվ, տերել-տէրէվ, արեւ-արէվ, մինչեւ-մինչէվ, ձեւ-ձէվ և այլն: Անձրել-անձվէր բառը դրափոխության պատճառով այդ օրենքից դուրս է մնացել:

Բառավերջում շեշտի տակ հին հայերենի իւ-ին համապատասխանում է իվ-ը՝ հաշիւ-հաշիվ, արծիւ-արծիվ, պատիւ-պատիւ, կոիւ-կրոիվ և այլն:

Շեշտանախորդ դիրքում ունենք նաև իւ-ի անցում ինքն իւր-ինզիր, կիւրակէ-կիրակի, բառերում: Ջէմպիլ բառը ոչ թե այս անցմամբ է առաջացել, այլ հավանաբար փոխառություն է Թուրքերենի zembil ձևից:

Ե.Պ. ածականներ: Չայնեղ պայթականներ: Բ, Գ, Դ: Բառակազմի ձայնեղ պայթականները իւլանում են՝ վեր ածվելով համապատասխանաբար պ, կ, տ հնչյունների՝ բերան-պիյէն, բարեկամ-պարրկամ, բակ-պակ, բորիկ-պօյպիկ, բարձ-պարց և այլն: Գլուխ-կրլօս, զոզնոց-կօքնօց, գրող-կրրօղ, գինի-կինի, գրկել-կրրկէլ և այլն: Դառնալ-տառնալ, դղում-տուլում, դմակ-տրմակ, դեղնուց-տէղինուց, դնել-տրնէլ և այլն:

Չայնեղների թույլ արտասանության այս երևույթը ոչ միայն բառակազմի է, այլև բառամիջում է հանդիպում և տարածվում է անգամ փոխառյալ բառերի վրա: Չայնեղների շնչեղ-խուլների փոխարկվելը լը-իւ, ք-ք, դ-թ/ բառակազմի արդյունք է գրական-կրոնական փոխառությունների, իսկ բառամիջում՝ ետձայնավորային և ետձայնորդային դիրքերում գտնվելու ըրիւլ-իրիւլէլ, բնուլիւն-իրնուլիւն, քնավորութուն, քորքոսնել-փօրփոսնէլ, քրղել-փրղէլ, բուսանել-փրսնալ, խարել-խաիէլ, որք-օրփ, գերեզման-բէգէրման, գիրք-քիրք, գաւազան-բալագան, գանձանակ-բանգանակ, գիշեր-քիշէր: դեկտեմբեր-թէկտեմբէր, դեղ-թէղ, դեղել-թէղէլ, թուլ-նավորել, ղպրոց-թրոպօս, դաստու-թաստու, դատել-թատէլ և այլն:

Չայնեղ կիսաշփականներ: Զ, Զ: Այս ձայնեղ կիսաշփականները նույնպես վեր են ածվում իւլ ծ և ժ հնչյունների բառակազմի շնչեղ-խուլ ց և չ- հնչյունների ետձայնավորային դիրքերում և թ ձայնորդից հետո՝ ձի-ձի, ձիւն-ձուլին, ձագ-ձաք, ձայն-ձայն, ձեռք-ձէք և այլն: Ջուր-ժուր, ջոկ-ժօկ, ոթիլ-օշիլ, ալ-ալ, վերջ-վէրջ, արջ-արչ, որձ-օրց, բարձ-պարց և այլն: Բառակազմի մի շարք բառերում ծ, չ կիսաշփականները կարող են շնչեղ-խուլների վեր ածվել, որը գրական-կրոնական փոխառությունների ազդեցությամբ է տեղի ունենում՝ ջրհորդան-չօրթէն, ջորի-չօրի, ջրաղաց-չաղարչ, ջրուղ-չրփրթ, ջուլհակ-չուլակ, և այլն:

Խուլ կիսաշփականներ: Ծ, Ծ: Անփոփոխ բաղաձայններից են բոլոր դիրքերում ծուլ-ծօլ, ծամել-ծամէլ, ծնալ-ծրնօղ, ածել-ածէլ, գրուած-կըրված և այլն: Բառավերջի ծք կապակցությունը վեր է ածվում սկ-ի՝ թիւածք-թիւածակ, կարուածք-կարվածակ, բանուածք-բանվածակ և այլն: ժար-ժար, մուտ-մուտ, մերմակ-մէրմակ, կոծ-կօծ, կարծ-կարծ, և այլն:

Խուլ պայթականներ: Գ, Կ, Տ: Անփոփոխ են մնում խուլ պայթականները բոլոր դիրքերում՝ պաղ-պաղ, պակաս-պակաս, պահր-պար, պարպ-պարպ, պպ-պպ, շպիկ-շպիկ, կպ-կպ և այլն: Երթնայինների փոխարինում պ-մ անցում, ունենք դիպնել-տրմալ, պոկուիլ-մօկվէլ բառերում: Մասնավոր հնչյունափոխություններից է բառակազմի պ-փ անցումը պսակ-փրսակ պսակել-փրսակէլ բառերում:

Կալ-կալ, կար-կար, կարաս-կարաս, պակաս-պակաս, ձակ-ձակ, տակ-տակ և այլն: Մասնավոր հնչյունափոխության դեպքերից է կթոց-քրթօց բառում կ-ք անցումը: Կ-ի անկում ունենք կշեղ-շէրի, կշեղել-շէրիլ բառերում:

Մի կոււմբ բառերի սկզբում խուլ պայթական կ-ն փոխարինվում է խուլ շփական դ-ով, որը հավանաբար այլ բարբառախոսների ազդեցութեան արդոււնք պիտի համարել՝ կողպեք-դուլպակ, կոտորել-դօտուրէլ, կծեպ-դէպէ՛, /խէճէպ-ի առկայութեամբ/, կոււմ-դոււմ, կարմիր-դարմուր։ /կայ-մուր-ի առկայութեամբ/, կարծ-դարձ, կոհե-դրոհիւ, կոուուտեւ-դորվրտիւ, կոնակ-դորնակ, կտրատել-դրտրտէլ, կարծանալ-դարձրնալ : նույն անցումը բառամիջում տեսնում ենք միայն մեկ դեպքում՝ ակոյա-աողա բառում:

Կ-ն անցումն ունենք բառավերջին աղբիկ-ակշին բառում և կ-տ անցումը երկինք+ գետին- էրտինք-կէտինք բառում:

Ակելի կայուն է տ-ն բոլոր դիրքերում՝ տուն-տուն, տակ-տակ, տարզեղ-տահեղ, կատու-կատու, պատ-պատ, մակատ-մակատ և այլն: Տք կապակցութեամբ լինում է կկ՝ ոտք-օկկ, միտք-միկկ, լետք-լէկկ, գատք-գակկ և այլն: Ակտ-ախթ բառում ոչ թե տ-թ անցում է կատարվել, այլ ախթ-ը փոխառութեամբ պետք է լինի թուրքերենի բառից: Տ-ի անկում ունենք կրա-լապաշտ-կրակապաշ և կոպաշտ-կրոպաշ բառերում:

Ընչեղ-խուլ բաղաձայններ: Փ, Զ, Թ: Կայուն են բոլոր դիրքերում՝ փակ-փակ, փափուկ-փափուկ, Թափել-թափէլ, շափ-շափ, բարակուի-քարկօփ և այլն: Մասնավոր հնչյունափոխութեան դեպքերից են՝ փ-պ անցումը փխրու-պլ-պրլուրվէլ /նաև ակոպարլիչ, յատամաքչփորիչ, բառում/ :

Քար-քար, քիթ-քիթ, շարար-շարար, տար-տար, համարանք-հարմանք և այլն: Մասնավոր հնչյունափոխութեան դեպքեր են՝ ք-խ անցումը կշեք-շէրի, շարար-նրշարի, ականթթորք-ակամտօրի, աշարիք-աշարի, ոտք-վօրկ ստորոտ, տակ, բառերում և Թք-սկ աղօթք-աղօսկ, քք-սկ անցումը ուււք ածանցով վերջավորվող բառերում՝ քքուււք-պասկասկ, փորուււք-փորվասկ, Թիւււք-թիււսկ և նման այլ բառերում:

Թան-թան, Թեթեւ-թէթէվ, Թաթախել-թախտէլ, քթեթ-քթթէթ, Թուլ-թուլ և այլն: Մասնավոր դեպք է Թ-տ անցումը Թրթել-տրրէլ, Թ-տ անցումը աղօթք-ղօսկ բառերում:

Ընչեղ-խուլ պայթականներ: Զ, Ծ: Կայուն բաղաձայններից են բոլոր դիրքերում՝ շար-շար, շոր-շօր, շամիչ-շամիչ, խալ-խալ, պոչ-պօչ և այլն: Մասնավոր հնչյունափոխութեան դեպքերից են ն ձայնորդից հետո՝ շ անցումը հնչալեւ-իփիս-իշպէս, մանալեւ-մաշնալ բառերում: Ժամկոչ-ժանկօց բառում ունենք բարդութեան վերջին եզրի իմաստի մթազնում կոչել «կաշել», առի փոխարեն գոգ-կօգօղ /եկեղեցի փակող/, և ոչ, եկեղեցի կանչող /գիտակցում-Յանել-գանէլ, ցախ-ցախ, հագ-հագ, կազին-կազին, լագուցանել-լաձուէլ, մեծագուցանել-մէծուէլ, հատուցանել-հածուէլ /, վերջապէլ/ բառերում ունենք ց-ծ անցում /նաև լսեցուցանել-լսածուէլ բառում, և այլն/ է առաջին ց-ն/:

Ձայնորդներ: Ը, Թ, Մ, Ն, Թ, Լ: Համեմատաբար թիչ է փոխվում Ը ձայնորդը: Անկում է կիսամայն յ-ին հարթղելիս՝ մայր-մայ, վայր-վայ, ծայր-ծայ, եղբայր-ախայ, ինչպես նաև բառամիջում՝ ջրարաց-ծաղակ, կուրծք-կուսկ, բարշել-բաշէլ, վարձք-վասկ, /վարակ/, ջրհոր-ղան-չօրթէն, ջրհոր-ժրեփօր, օրհնել-օհնէլ, մանապարհ-մամպան, կտրատել-կրտրտէլ և այլն: Մասնավոր դեպք է արձակել-արձրկէլ բառում ր-տ անցումը: Թ-ն չի հնչյունափոխվում, անկման դեպք է ձեռք-ձէք, առնել-էնէլ բառերում ր-ի անհետացումը: Ն-ն նույնպես կայուն է. բառակարգ-րին անկում է նստել-րստիլ բառում, ինչպես նաև նենգագործ-նէքնակօրծ, անկանիւ-ընկիւ, ինչ-իշ /իշպէս, իշլայի/ բառերում: Առմամուրթի ր-ի ունենք ն-ից առաջացած է հետևյալ բառերում՝ խնստ-խըլլօտ, Ելանել-էլլալ, բանալի-բալլի, շլնի-շրլլի, կղանել-ղլլալ, Ընդհանուր պատմական հնչյունափոխութեամբ լ-ն բառակարգին դարձել է ՚՝ յիշատակ-հիշատակ, լարողել-հաչօղէլ, լղի-հրղի, Յովսէփ-Հօսէփ, Յարութիւն-Հարութիւն, յազօթել-հաթթէլ և այլ բառերում: Բառակարգին անկում է յ-ն հետևյալ բառերում՝ յօնք-ուէք, յիշոց-հիշիչ, յօժար-օժար, յիսուն-իսուն, /իծծուն-ի առկայութեամբ/, յիբաւ-իբավ, յատար-ատաշկ, յարդէրթ, յատակ-լանլատակ: Զ-ի հալիւում ունենք հոտել-հօյալ, բորիկ-պօյպիկ, խոթել-խօթէլ, ցորեան-ցօրէն բառերում: Կրկնակի լ ունենք հետևյալ բառերում՝ ծալել-ծալլէլ, հալել-հալլէլ, Խլել-խրլլէլ, Թալանել-Թալլէլ, բոլորել-բլլլէլ /Պապոսի կրկնակ լ-ի մասին տես, էջ 29/:

Ձայնեղ շփականներ: Դ, Զ, Ժ, Կ, Ծ: Դ-ն կայուն է /դ-ել/, երբ գտնվում է պայթականների մոտ կամ ձայնավորներից հետո՝ աղբ-ակիւ, աղջիկ-ակիւ, աղբատ-ակաո, մազաս-մանս, սատղ-ասի, կողք-կօսկ, մատաղ-մատան, առատաղ-առոտան, եղբայր-ախայ, աղաչանք-ախչանք և տեղ եզրով կազմված հետևյալ բառերում՝ վրտօտ /որտեղ/, անխր /այնտեղ/, նախը /այնտեղ, տախը /այնտեղ/ և այլն: Զ-ի մասնավոր հնչյունափոխութեան դեպքերից են՝ ց-ս հլացումը պայթական ց-ին նախորդելիս՝ ազգ-ասկ /ասկական, ասկրտակր/, վագգէն-վակէն, գգուշ-ուսկուշ: Ձայնավորներից հետո և շնչեղ-խուլ ր-ից առաջ ձայնեղ լ-ն ոչ երկարաբառային դիրքում /խլանում է՝ ազնիւ-ազնիփ, Խայտիւ-խայտիփ /Խայտիփու/, հաւաքել-հաթթէլ, հաւկիթ-հափկիթ, նալ-նափ, Ժ-շ անցում կա միայն դժգոհել-ժուշկօհիլ բառում: Խուլ շփականներ: Ծ, Կ, Խ, Զ, Թ: Խուլ շփականները գրեթե անհնչյունափոխ են: Զ-ի հնչյունափոխութեան է նկատվում հեռու-խէոու, հող-խօղ, հեծանել-խէզնէլ, հեռանալ-խէոունալ, ջրհեղեղ-ժրիէղէղ, ջրհոր-ժրիփօր, մանապարհ-մամպան բառերում:

Հնչյունափոխութեան այլ երկույթների մասին (Անկում, Հալիւում, Դրափոխութեան, Առմամուրթիւն, Տարմամուրթիւն, Կրկնութեան) տես Առնանախոսութեան 145-153 էջերում:

Սիվրի-Հիսարի բարբառի ամենաթեքավոր ներդրումներից մեկը հայերենագիտության ասպարեզում գրաբարով մատենագրությանը և այլ բարբառներով չամանդով բառերն են, որոնք մի բանի տասնյակից անցնում են. նշենք նրանցից մի բանիսը՝

ընծուղ ,, արու հորթ ,, : կրդմէս, ընծուղէրրտ պահէլլ էք մը , գէնէլլ էք մը :

իվ ,, ծար ,, : կրտավին իվը իվին տիր :

Պոտառ ,, խոճկոր ,, : Ակամորին պոտառէրրս փուռը իչէցրնէլլ էնք :

Կոմ ,, մսի փափուկ շերտ ,, :

Թօսիլ ,, խոչել , եղջերահարել , ճարու տալ ,, : Պարխի-էգ կիպի թօսէլլ էս :

Ջուրակ ,, գեղեցիկ , գարդարանք ,, Յերևս զուգ-ել , զուգս արմատից :

Լախիթէլ ,, ճոզնել , ուժասպառվել ,, : Պանէցանք-պանէցանք լախիթէցանք :

Քէրչ ,, նուրբ ծաղր ,, : Պարմսպարս կէլէծվէլիքէն քէրչի կրպրոնէր ժողպօղէրուն :

Յրփսի ,, Լահորի նուրբ շալ ,, : Մայրս պուռուքին մէչը մէքաթ ա ցրփսի տրրած էր :

Օրօկօսկօր ,, թղնաշար ,, : Օրօկօսկօրը կրցամի էրէր :

Պօտիմ ,, Բայնաբերան մեծ կճուճ ,, : Արթարի յէղը պօտիմէրուն մէչն ա կուլ էլէյանք :

Համուկ ,, թերմացք ,, : Լյամ-Յի արմատից / :

Մրումրուկ ,, նորահաս գինի , մածո , նոր խմորվող գինի ,, : Մրումրուկը կարասէրուն մէչը կուլ էլէյանք :

Հէրէնի ,, փոքր կաթսա ,, : Հածօ , հէրէնին պէր , էկօցէք խալկինն ա տանինք :

Շաղավարտ ,, շահ , օգուտ ,, , օգուտործվում է շահ-շաղավարտ բառի հետ միասին . էս պտօ մէչը շահ-շաղավարտ չունիմ :

Խօյսիլ ,, Լվագքից հետո մնացած բիծ ,, Խոյս արմատից / : Ատ մէնծ լէքէն խօյսէր է :

Վօքըրթէթ ,, աղաշոր , Լոռ-քթթի / : Պարույրին մէչը տրվող կրտավին վօքըրթէթ կրտէյանք :

Վանդաստան ,, թափոտ վաղ ,, վանդեն-ստան / : Վանաստանէն քըշէրատախ կրպանէյանք :

Քրթէթկուլլօի ,, սղջիկ , կին , իգական սեռ ,, Լքթթ-գլուխ / : Քրթէթկուլլօի տէրը վրլասկ ուլնին այսօր :

Տօպինս ,, յաշանած ,, : Տօպինս անունը Տիրօնցա է :

Տօպինք ,, նշանդրեք ,, : Աշունը քուրար մը տօպինքէրը կրկրծծէյին :

Տալղուճ ,, Վճուճ ,, : Մէ սիրուն , առվակ տալղուճ ուլնէյանք Լուլնէյինք / : Առվակ ,, գեղեցիկ , Լավ , սիրուն ,, Լոռ-աժել-Յի / : Մէ առվակ-առվակ ախչի-նէր ուլնէյինք Սիվրի-Հիսար :

Օրթօտ ,, արբատ , էտած խաղողի ծյուղեր ,, Լորթ-յօտ / : Հածօ , օրթօտէրը մէ քաղրնվէցէք հայինք :

Շրփացուկ ,, Երես առած , Լկսոված ,, Լշփանալ արմատից / : Ատ շրփացուկը քոյօնքէտ է :

Փրթիվէլ ,, Կատուկել , դուրս թափվել , պոռթել ,, Լպտուղ-ուլել / : Աշկիտ Լ'հիսը փրթիւրվի :

Օխմօտար ,, հեռու քարեկամ , ազակամ ,, Լօխտ-ն-օտար / : Օխմօտար ասկակա-նէրը կինէ միսափիր էկած էն :

Անկարի ,, անուժ , անկարող , անուժ , ապիկար ,, Լան-կար-ի / : Անկարի ավանակին մէյն է :

Տարցուկ ,, փստունք ,, Լ դարծ-ուկ / : Կանէլանք է , տարցուկ կիպի մարթ է :

Կանէլանք ,, զգվանք ,, Լգան-ել-անք / : Կանէլանքը էկավ :

Տրծխէլ ,, Ղոճ-կ-եղի , խեժոտել , զիրանալ ,, : Օխմարէրը կրտրծխէյան :

Էքկիթ ,, այգեկուծ , մրգաբաղ ,, Լալգի-կիթ / : Էքկիթին Հայինկէղ կէթայինք : Ջէննիք ,, մսացու , մորթելու , մորթված անասուն ,, Լգեն-ել-իք / : Պարխի-էճն ա զէննիք էնէլլ էնք :

Պրնկրլտախ ,, զանգի գագաթը , հելք ,, : Պրնկրլտախիտ կաս :

Տարտօցէլ ,, խմորի գնդեր սարթել ,, : Հարսնախչինէրը խրմօրը տարտօցէյին կար :

Ուրուվա ,, Լավաշ քացելիս գրտնակին ցանվող ալյուրը ,, : Մէծիք ուրուվա ցանէյիր նա , խրմօրը չէր կրպնէր :

Շրլլտէլ ,, խարխախել մթուռթան մեջ ,, : Ճորաքէրը դօտուրած էր , մուրին մէչը շրլլտէլէն կայլէցի տուրս :

Մընծիլ ,, վերքի նեխելը ,, : Այրունծօրթ էնած էյին մէչկրս , յարան մընծէր էր :

Ղանշախ ,, մի տեսակ խաշ՝ կովի , եգան զլից , զինգերից , Լեզվից , Պարկեն-թանքին , հաշնիքէրուն ղանշախն ա պակաս չէր :

Ճօղալ ,, հորանջել , ձգվել ,, Ֆ Ճեղ-ալ / : Պարլ'հիսին ա Ճօղալ կէնաս :

Ճրղլ ,, հավի մագիլի ետևի կեռ մատը ,, : Մէ խօսօղ ուլնէյինք մէնծ-մէնծ ճրղալէրօվ :

Սըղըրթուկ ,, քերուկ , քերվածք ,, Լգ-քերթ-ուկ , սկրղ-ուկ / : Ատ սըղըր - թուկէրը հավէրուն տուրէր :

Թէթիկ ,, շտապ , արագորեն ,, Լգրք . ի թեթուլ մատչել , Թմ թեթևիկ / : Հարս-ախչին , մէ թէթիկ-թէթիկ տալղուճէրը վրլա :

Յուլցանք ,, ծաղրի առարկա ,, Լցուլց-անք / : Այրիկը ցուլցանք կիպի մէյն է :

Իմաստաբանութիւն: Իմաստափոխութիւն: Գրաբարի հետ ընդհանուր բառերից շատերը կրել են իմաստների որոշ փոփոխութիւններ. գործ են ած - վում նոր, փոխաբերական կամ նեղ ու լայն նշանակութիւններով: Այսպէս՝ ժամանել / կարք. 1. զալ, հասնել, 2. ժամանակ գտնել, 1 - ժըմնէլ «ծնվել», աշխարհ գալ, «ճշարտութիւն հին ամիս յետքը տէտիք ժըմնէլ է: Առու / կարք. 1. հոսող ջուր, 2. ջրի հուն / - առու գործ է ածվում նաև «յագերի սանրվածքի բաժանման գիծ», նշանակութիւնը: Ասխրթ / մարի / կարք. յուղալի փայտ - գործ է ածվում «կպչան - լուցկի», նշանակութիւնը: Պեղել / կարք. փորել հանել, օրհոր, փոս բացել, կրել, համբերել / - պողէլ «ընդեղենները մաքրել աղբից, քարերից», : Պատել / կարք. փաթաթել, չորս կողմից փակել, պատանել / - պատէլ «բարբառում նշանակում է «քինել, անել, սարքել», օր.՝ Քշ կապտէս լինել ես սարքում կամ անում է: Գալիք / կարք. ինչ որ գալու է / - կալիք 1. «պատահար, փորձանք», գործ է ածվում անծրի մեջ՝ կալիքի ուղիս / կործանքի հանդիպել: Լալիք / կարք. ողբ, լաց / - լալիք «նվագ ուրբաթ օր»: Ծանուցում / կարք. հայտարարութիւն / - ծանուցում «կրօնական քարոզ», և պաշտ: Առանձին մի հոլմը են կազմում նման կրօնական բառերը, որոնք բարբառում գործ են ածվում հատուկ նշանակութիւնը՝ Աղասք / ախակ «Մեծ պահք, լաղ-հացք /: Ծաշակ «հողորդութիւն», - գրք. համոես, քանի մը փորձ, զավաթ: Հիշէլիք «հանգուցյալի հոգուն նվիրված հոգեհաց, ճաշ», - գրք. հիշատակ: Հիշտէկ էնէլ «շարաթ երեկոյան տան անկյուններում ի հիշատակ մեռած - ների հունկ ծիւլ: Ծամ աշէլ, ձոմ բոնել, ծոմ պահել՝ - գրք. ծոմ «կատարյալ պահք, օրը մեկ ժում ուտել»: Ծոմ ալրէլ «ծոմը խախտել»: Աղօսկի կանկիլ «աղոթել», - գրք. յաղօթս / կանգնիլ: Կաղանտէք «նոր տարվա նվեր», - գրք. կաղանդէք: Ալրտիս «նոր տարվա աշքալուսներ», - գրք. ալետիք «քարի լուր, խոստում», : Ատէն «հանդերձյալ աշխարհ», - գրք. ալն-դեհն «այն կողմը», : Ատէներ «այս աշխարհը, այս կողմը», - գրք. ալս-դեհն : Փտթէփառցում «Համբարձման տոնը», - գրք. փտթ - բարձր մն, Համբարձում: Կորշէլ «համբուրել սրբազան մի բան», : Կարամուր «ալ, «խիթարական հոսքեր տան հանգուցյալի հարազատներին: Կաս էնէլ «թողման ձեռ կատարել», : Եվ այլն: Պարկատու «Մեծ պահքին առաստաղից կանխած սոխը իր 7 փետուրներով, որոնց-ցից յուրաքանչյուր շարաթ մեկը հանվում է, կպահք-ա-տրի /:

Բառակազմութիւն / Բառաբարդացում և ածանցում /: Սիվրի-Հիսարի բարբառի նախաիրած ձևերից են երկրադարիչ համադրական անհոգակապ բարդութիւնները՝ բարկօփ, էքկիթ, սուտարուց, անկաժտօրիս, ժրհժօր և պի: բ / ավելի նվագ հողակապով կազմութիւնները՝ նէքնակօրծ, քրշէրատախ, քիտամասիկ, պօրտատու, մարթամօտ և այլն: գ / նէ շողկապով կազմութիւններ՝ կէրուխում, առուտուր, սուտուփուտ դ / Հարադրալորներից անվան և բայի հարադրութիւնը՝ պաք աշէլ, ծօմ պըյնէլ, սուտ խօսէլ, պրօսկ էնէլ, աղօսկի կանկիլ և այլն: ե / երկու բայերով՝ էփէլ-թափէլ, ուտէլ-խըմէլ, ավէլ-հօրթէլ և այլն: զ / Արմատի կրկնութիւնը / Իմաստի սաստկացում /՝ կայմուր-կայմուր, սէվ-սէվ, մանտրը-մանտրը, ասնակ-ասնակ «այսպես-այսպես», և այլն: է / երկրորդ բաղադրիչի նախամասնիկի հնչյունափոխութիւնը՝ սուսիկ - փուսիկ, սուտան-փուտան, տօք-փտօք, աման-չաման և այլն: ը / Հոմանիչ կամ իմաստով մոտ քառերի հարադրութիւնը՝ խօղ-մարիլ, հարկ-հարկինք, օր-արէվ, խունտում-ցունծում, էրթում-ժարթում և այլն: թ / Բաղադրիչներից մեկը փոխառյալ քառով՝ պուք-պօրան, տին-համառ, հաշիվ-հէսապ, փայ-պաժին, չէլիկ-պօղպատ և այլն: ժ / Հայերեն քառերին կցված փոխառյալ ածանցներով՝ մայլու-աեչինլու, ի / Լրիվ փոխառյալ քառերից՝ հուրի-փէրի, չօլու-չօմու և այլն: 9. Զեվլա ԱնՈՒԹՅՈՒՆ
ննչպես արդեն նշվել է, Սիվրի-Հիսարի բարբառում թվի քերականական կարգը հասել է իր կատարելութիւնը և հոգնակին կերտվում է միայն մեկ՝ էր ձևով, օր.՝ օկկէր, օսկիլէր, փէսագուլէր, հարունցու-լէր, էքիլէր, լէռէր, մատէր և այլն: Խոսնակ էլ 29 /: Ննչպես գրական լեզվում, այնպես էլ բարբառում հոլովումների թիվը ձգտում է նվազագույնի հասցնել՝ Թողնելով ի-ն եզակի, ը-ն հոգնակի թվի համար Խոսնակ էլ 29 /: Ներգոյական հոլով չունի: Ածական անուն: Ավելի հաճախ գործածվողներից են՝ չօղ «տաք», առվակ «Բեղեցիկ», լավ, «կրճատ», հարժ, կտրած, կոլոտ, «խէվ», խենթ, և այլն: Բաղադրական կազմում է բացառական ինդրով՝ առօմէ պուլուզ, իզնէ մէնծ, պպէն խօլօք, քուլէն առվակ և այլն: Ավելի բառի օգնութիւնը՝ ավիլի մէնծ, ավիլի խօլօք, ավիլի շօղ և այլն: Համախ ավիլի-ն փոխարինվում է փոխառյալ քառով՝ տահա խօլօք, տահա պուլուզ և այլն: Գերադրական աստիճանը ամէն բառի բացառականի հարադրութիւնը է՝ ամէնէն առվակ, ամէնէն անուշ, ամէնէն ղայմուր և այլն: Կամ հայերենի պինտ բառի օգնութիւնը՝ պինտ աղէկ, պինտ խօլօք և այլն, որը համախ է փոխարինվում Թուրք. պէթէր «սաստիկ», քառով՝ պէթէր լախթաձ, պէթէր ցէխօտ, պէթէր մօտ, պէթէր ժըլուց և այլն: Հ. Ամառյանը, բերելով ձրնկ-տէղին «բոլորովին դեղին», լէռ-կապուտ «խիտ կապույտ», ածականները, անվանում է «նախամասնիկավոր գերադրական», ԼԶՂԼ, 3, է120 /:

Թվական անուն: Բանակականներն են՝ մէլ/մէկ, էրկու, ըրէք /ըրէք, շէկ/, և այլն: Դասականներ են կերտում -ըօրթ/-էրօրթ ածանցներով՝ էրկրօրթ, ըրէրէրթ, տասնէրթ և այլն: Առաջին-ը լինում է առչի, առչին: Բաշխական են կազմում կրկնութիւնը բանակականներից՝ վէս-վէս, շէք-շէք/ըրէք-ըրէք, հինկ-հինկ և այլն: Ավելի հաճախ նաև հատ բառի հետ՝ մէլմէքաթ, ըրէք-ըրէքաթ, հինկ-հինկաթ և այլն:

Դերանուն: Անձնականի երրորդ դեմքի համար օգտագործվում է ան, անօնք ցուցականը: հնքը անձնականի սեռականը լինում է ինգիր /զրաք. հնքն հէք ձևերից/: Շատ հարուստ են ցուցականները, որոնց երկրորդ դեմքը հավասարապես գործ է ածվում հաճախ որպես առաջին դեմք: առ, ան, տան, նան, տանը, նանը, անկեր, հանգնակ, ածծոնակ, նահսրնակ, տահսրնակ, նահանծնակ, տահանցնակ, տանց, նանց և այլն: Տաքը, նախը կազմված են ալդ-տեղը, ալն-տեղը, անկեր՝ ալնկողմը բառերի հարադրումից:

Հարգական-հարաբերականներն են՝ հշ/ինչ, հնչիկ /ինչ-իրթ/, Իփիս /ինչ-պէս/, օվ/վօվ, վօր, վրտօխ /որ տեղ/, յէփ, ուր և այլն:

Բայ: Փաստորեն հին հայերենի չորս լծորդութիւններն էլ պահպանել է Սիվրի-Հիսարի բարբառը: -ուլ -ը այլուր անհետացել է, սակայն այստեղ գտնում ենք՝ առնուլ, կրննուլ, ըլլէնուլ, մըննուլ, տանուլ, թօղուլ և այլն: Դերբայներից զիտե Գիեգը՝ անորոշ, ապառնի, հարակատար, ենթակայական, ձևի /ընթագակցական/, Ան սոսկածանցավորների ծայնավորը չի պահպանվում՝ խածանել-խազնել, լոզանալ-լօքնալ, հասանել-հասնիլ, ծը-նանել-ծընիլ, թուլանալ-թիլնալ և այլն: Զի պահպանվում է սոսկածանցը՝ դիպել-տրպիլ, թռչել-թրոիլ, սառչել-սառէլ, կորչել-կօրիլ և այլն: Նղանակային ձևերը հինգն են: ներկան կազմվում է երեք բայերի օգնութեամբ՝ կար¹, կէնամ², էրէք³ որոնք, տևականութեան նշանակութիւնը աստիճանաբար կորցնելով, կարծես պարզ ներկա կազմող բայեր են մնում:

Ըղծական ապառնու և անցյալի ապառնու հետ հարադրվելով կար-ը չի խոնարհվում, ինչպես կէնամ-ը, այլ միշտ մնում է անփոփոխ՝ կարթամ կար, կարթաս կար, կարթա կար, կարթայի կար, կարթայիր կար, կարթար կար:

Զի խոնարհվում նաև էրէք-ը, որը անսահմանափակ գործածութիւն ունի տարբեր ժամանակների հետ և նույնիսկ անցյալ կատարյալի վրա է դրվում՝ կարթացի էրէր, կարթացիր էրէր, կարթաց էրէր և այլն:

Նէնամ-ը, հարադրվելով ըղծական-սահմանական բայերին, խոնարհվում է՝ խօրիմ կէնամ, խօրիս կէնաս, խօրի կէնա, խօրինք կէնանք, խօրիք կէնաք, խօրին կէնան: Անց. անկ. խօրէյի կէնայի, խօրէյիր կէնայիր, խօրէր կէնար; խօրէյիրք կէնայիրք, խօրէյիք կէնայիք, խօրէյին կէնային:

- 1. Այստեղյանը կար-ը բնեցում է զրաբարյան կամ բայի անցյալի եզակի երրորդ դեմքից, որ լինում է կայր /տես Ա. Այստեղյան, էջ 76-77/:
- 2. էրէք-ը կարելի է ենթադրել, որ ծագում է եղբոր ձևից և ոչ թե էր օժանդակ բայի կրկնված ձևից:

Հարկադրականի ապառնի և անցյալ ապառնի /ապակատար/ ժամանակները նուլյն են սահմանականի ապառնու և անցյալ ապառնու հետ: Օրինակ, կարթալ էմ, կարթալ էս, կարթալ է, կարթալ էնք, կարթալ էք, կարթալէն կարթալ էյի, կարթալ էյիր, կարթալ էր և այլն հավասարապես նշանակում են և կարթալու եմ, և պիտի կարթամ, իսկ կարթալ էյի նշանակում է և կարթալու էի, և պիտի կարթայի: Փաստորեն պիտի լպետք է/ եղանակիչը չի ծանաչում բարբառը: Արգելական հրամայականի և ժխտական խոնարհման ժառի խոսվել է էջ 29-ում: Անկանոն բայերից մի բանիսը խոնարհվում են որպես կանոնավորներ՝ առնել-էնէլ անցյալ կատարյալում լինում է՝ էնէցի, էնէցիր, էնէց, էնէցինք, էնէցիք, էնէցին:

Փոխանակ արարել-ըրել, ըրել, ըրալ, ըրելք, ըրելք /փոխ. ըրէք, ըրէք/ արգել. հր. մէնէլ, մէնէք և այլն: Ժխտական խոնարհման ժամանակ սահմանական եղանակի ներկա է կազմվում է ժխտական մասնիկը կցելով անորոշ դերբային /ավելի ծիշտ դա անկատարն է առանց -իս մասնիկի՝ նէսուրքս շրիօսէլ, չուտէլ, պան ա չէնէլ /Սկեսուրս չի խոսում, չի ուտում, գործ էլ չի անում/: տես նաև էջ 29/:

Մակբայ: Բարբառի գերադասած մակբայակերտ միջոցներից է կրկնավորումը՝ առէն-առէն, տաք-տաք /տաքը-տաքին/, վրա-վրայի, խօ-խօ, թէթիկ-թէթիկ, ծիվան-ծիվան, թիլիկ-թիլիկ, հրվալէն-հրվալէն և այլն /ձևի մակբայներ/: Ժամանակի մակբայներից են՝ վաղնէ, քօշէրատաթ, վանդաստան, հրմածուկ և այլն: Տեղի մակբայներից են՝ վէրնօղօթ, վայն-օղօթ, տէմորմագ և այլն: Չափի՝ միթիկ, միթիկի, միթիք, աղաատախ և այլն: Փոխառյալ -իքէն Խելիս, ժամանակ, /բառ, մասնիկի օգնութեամբ հայերեն բառերից ժամանակի մակբայներ է կերտում՝ լ՛ոննիքէն է-թալ էնք, չօճուիքէն սօրվէլ է: Փոխառյալ տա / / ածանցի օգնութեամբ թե տեղի, թե ժամանակի մակբայներ է կերտում՝ խանութա ըստած տեղը պապէրնիս հուլանթագալ: Անօ լ՛օգուն պասվէթ թօ ըլլա /նրա լեզուն թող բացվելիս լինի/, փոխառյալ -լայի ածանցի օգնութեամբ կերտվում են ձևի մակբայներ՝ իշլայի /իշչպես/, ըյօլլայի /կույրավարի/, և այլն:

Կապերից պիտի նշել տօր-ը /ընդ որ/, յինչև, Տօր իրկուն ըստեղ էնք: Նօյ նահապէտը իչած Այրարատին վօրիք, տակը, ստորոտը: Անօ էրէսէն մայր շուտ մէռավ /նրա պատճառով/ և այլն: Տաղկակներից առկա են՝ այլ -ա, յա, /Գուլուգ ախպայն ա ըսած՝ ինծի յա տուրէր/: նալ-նա /Միքրըս ըլլա նա, բրսիմ /: Չէ նալ-չէնա /էթալ էս, չէնա մընալէս/ և այլն:

Նղանակավորող բառերից են օղօթ, պատարաք, չէնա, ավլի կինէ, և այլն: Չալնարկութիւնները՝ հածօ /հալդա ծո/, հալ մէ /հալիւր մի/, ըպրյ, հէյ վախ, քալա, հապա, մէղա, սսված, ծրշմարիտ սսված և այլն:

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ

Ս Թ Ա Ն Ո Ջ Ի Բ Ա Ր Բ Ա Ռ Ը

Հ. Ածառյանը Անտոնիայում գտնվող հայ գաղթօջախների մասին հոսու-
լիս Սթանոզի բարբառը հիշատակում է որպես հայերենը պահպանած գաղուծ:

Բանի որ այս բարբառով հրապարակված ընդամենը մեկ բնագիր է եղել,
ուստի Հ. Ածառյանը ենթադրաբար այն համարում է, մյուսների հետ միասին,
/նալլը խան, Սիվրի-Հիսար/ «Վիլիկիո ենթադրաբառներ»¹

Ինչպես արդեն ցույց ենք տվել, ենթադրությունը չի հիմնավորված
համապատասխան փաստերով: Սթանոզի գաղթօջախը հավանաբար հիմնադրվել է
է Սիվրի-Հիսարի և շրջակա մյուս գաղթօջախների հետ 11-12-րդ դարերում:

Սթանոզի բարբառը իր ներկա կազմող /տեղական/ կար մասնիկով նման
է Սիվրի-Հիսարի բարբառին, սակայն պայթական-բաղաձայնական երկաստի-
ժան համակարգով և հնչյունական այլ անցումներով, բառապաշարով նրա-
նից տարբերվում է, ուստի Գ. Ջահուկյանի 100 հատկանիշանոց դասակարգ-
ման համաձայն այն կարող է համարվել հայերենի ուրույն բարբառներից
մեկը: Այդպես էլ մինք ներկայացրել ենք այն «չայկական Սովետական
Հանրագիտարանում», : Ունի 44 հնչյուն, որից 10-ը ձայնավոր: Հնչյու-
նական մակարդակում պայթական և կիսաշփական հնչյունները ներկայաց -
նում են եռանդամ /եռաշարք/ հակադրություն՝ բ, պ, փ, գ, կ, ք, ղ, տ, թ,
ձ, ծ, ց, ղ, ժ, չ, , ինչպես նաև քմայնացած կոկորդայիններ՝ կ, ղ, ղ, ղ:

Երկբարբառներից այլ-ը պահպանվել է՝ հայս-հայս ,, խմոր,, ,, փայտ-
փայտ, այս-այս, այդ-այդ, հայր-հայր, մայր-մայր, վայր-վայր :

Գրաբարյան իւ-ի դիմաց ունենք իւ՝ հնուլիւ-հիլիուլիւն, շնու-
թիւն-շունուլիւն, և այլն: նաև ունենք իւ-ուլ անցումը՝ ձիւն-ձուլիւն,
սիւն-սուլիւն բառերում: Ուլ-ի դիմաց շեշտի տակ ունենք ուլ՝ ըղիւ-
ըուլիւ, ըղլր-ըուլր, գոլիւ-գուլիւ և այլն:

Հին հայերենի եա-ի դիմաց ունենք է՝ ղայեակ-ղայէկ, վառեակ-վա-
ռէկ, երկաթեայ-էրգաթէ, ոսկեայ-օսգէ և այլն /կա նաև օսկիլէ/:

Ձայնավորների հնչյունափոխությունից նշենք ա-ա՝ անցումը /ա-ի
շրթնայնացումը/ շեշտի տակ ձայնորդներից առաջ՝ բերան-բէրն, գերան-
գէրն, Մարիամ-Մարթմ, և այլն: Ա-է հնչյունափոխություն ունենք
ձայնորդներից առաջ շեշտանախորդ դիրքում՝ անկեալ-էնգէլ, ականջ-էնջ
գէջ, առնել-էնէլ և այլն: Ենշտանախորդ ե-ի հնչյունափոխություն ու-
նենք հետևյալ բառերում՝ երեք-իրէք, երեկոյն-իրգուն, լուրզուն, վե-
րայն-վիրան և այլն: Համեմատաբար կայուն է ի-ն: է-ի անցումը՝ ըզվը-ըօվի:

Բաղաձայնների հնչյունափոխությունը: Բառասկզբում, ձայնավորնե-
րից, ձայնորդներից հետո իուլերը ձայնեղանում են՝ պարտք-բարք, պա-
հել-բահէլ, վարպետ-վարբէդ, պահով-աբհով, կտու-գադու, առամ-աղամ,
արտ-արդ, տուն-դուն, մուտ-ջուդ, կարծ-գարջ, մակառ-ջագադ և այլն:

Հ. Ածառյան, Հայ բարբառագիտություն, Սոսկուա-նոր նախընթաց, 1911, էջ 205:

Բառավերջին նկատվում է կ/զ-յ անցում՝ դանակ-դանայ, մեկ-մէյ,
բարակ-բարայ, նամակ-նամայ և այլն: նման հնչյունափոխությունը հաս-
կանշական է Հալիսի հովտի, Գամիրքի հայ բարբառներին: Բառամիջում
ձայնավորներից հետո նկատվում է յ-ի հավելում՝ հորել-հօլրէլ, ցո-
րեան-ցօլրէն, հնուլիւ-հիլիուլիւն, հոտել-հօլտէլ և այլն:

Մեծ դիվ են կազմում դրափոխությունները՝ կշոք-գրոշէք, սանդերք-
սանէք, հարիւր-հէյրու, փշրանք-փրոշանք, փշուր-փրոշուր, ականջ-էն-
գէջ, հատոր-սրիդօր, կամուրջ-գարմունջ, տաքակ-դօրքակ, գրուգել-գու-
ցէլ, արիւն-այրուն և այլն:

Ջգալի բանակ են կազմում նաև հնչյունական անկումները՝ կտած-գը-
րաս, րնտրել-հրտէլ, հարիւր-հէյրու, գտանել-գուննուլ, մտանել-մուն-
նուլ, շնորհաւոր-շընափօր, պահր-պաք, սկեսուր-գէսուր, աղիւլ-աթէլ,
ջրաղաց/ը/-ջղացք, ողկոյց-գուգ, միտք-միկկ, ոտք-օկկ, տէրնդայս-
դէրնդայս և այլն: Կան նաև ամփոփումներ՝ օրորոցք-օրօք, օրորան-օրան,
ծանապարհ-ծամփա և այլն:

Ձևաբանություն: Գոյական մուն: Հոգնակերտներն են՝ -էր, -նէր,
-էնք, -օնք, -դանք, -դօնք, -քինէր: Վերջինը ավելացվում է հատկապես
ստացական դերանուններին՝ մէրքինէր, ձէրքինէր, այնօնքինէր, ալ-
նօնցինէր և այլն:

Ածականի համեմատության աստիճանը կազմվում է ավա կամ էվլի և փո-
խառյալ դահա բառերի օգնությամբ՝ աղէգ-էվլի աղէգ, դահա աղէգ

իւվ-էվլի իւվ, դահա իւվ և այլն:

Թվականների դասական փոխառյալ -ինջի ածանցի օգնությամբ է կազմվում՝
բիրինջի, քրէքիքի, դասինջի, դասմէգինջի և այլն:

Պերանունների մեջ անսովորը -ի ձայնավորի և-ըզի մասնիկի հավելու-
մըն է՝ ինքի, իրէնքի, ինձի, ինձիգի, քէգի, քէգիգի, իրէգի, ձէգի,
ձէգիգի, մէգի, մէգիգի և այլն: Փոխադարձ դերանուններն են՝ իւրքիգի,
մէլմէգու, իրէրիգի: Ցուցականներից հանր, դանր, նանր, սըրք, դըրք, նըրք,
այսէգուն, այդէգուն, այնէգուն /այսպես, այդպես, այնպես/, հանգընա,
այդէգան /այդպես/, այնէգան /այնպես/, այսէգան /այսպես/ և այլն:

Դուլ -ը գրաբարյան գոլի ,, նման, պես, ձևով,, իսկ -գան-ը գան
յիւրպ, ձևով, պես, բառից է ծագում: Իհարկե ծագումով պահլիպիւրեն:

Բայ: Ունի հինգ եղանակային ձևեր: Սահմանական ներկան կազմվում է
պայմանականի ապառնուց կար մասնիկի հարադրությամբ՝ կէրթամ կար և այլն:
Տեղականության իմաստը շատ հաճախ չի գիտակցվում կար-ի մեջ: Անցյալ
անկատարի ձևերում կար-ը չի խոնարհվում՝ կէրթայի կար, կրկարթայի կար:
Ազգակատարը նման է՝ Սիվրի-Հիսարին, սակայն առանց կրկնակ լ-ի էթալ էմ:

Գրաբարյան օժանդակ բայի խոնարհմանը մոտ է և ներկայի, և անց. ան-
կատարի ձևերում՝ էմ, էս է, էնք, էք էն
էյա, էյար էր, էյանք, էյաք, էյան /ոժանք, սակայն
արդեն գործ են ածում էյի, էյիր, էր, էյինք, էյիր, էյին ձևերը:

ՄՈՒՐՈՒԴԱՆ-ՅԱՅԼԱՆ- ԶԱԼԴԱՐԱՅԻ ԲԱՐՔԱՐ

Ասքարյայի հովտի հայ բարբառները բավական շատ են և միմյանցից տար-
բեր: Համեմատաբար շատ ընդհանրություններ ունեն նրանցից ալոհներ
հոսքածքները կամ բարբառները, որոնք բնակվում են Մուրղթա, Յայլա,
Չալդարա, Գյուղաղ, Ասարթուխ, Թիրքմեն գյուղերում: Ըստ բանավոր ա-
վանդություն, այս գաղթօջախների բնակիչները գաղթել են Արածանիի ափե-
րից, որի հիշատակին էլ իրենց նոր բնակավայրը կոչել են Մուրղաղայ:

Ա. Ալպոյաճյանի կարծիքով այս վայրերի բնակչությունը պիտի եկած
լինի հարևան Բուրսայի, Աք Մեհիրի, Սիվրի-Հիսարի, Սթանոզի, Քայապա-
գարի և Անկյուրայի հետ 14-15-րդ դարերում: ¹ Ըստ Նաթանյան Գողոս
վարդապետի տվյալների բավական ստվար հայ բնակչություն կար հիշյալ
հայ գաղթօջախներում: ² Մուրղաղայ-Յայլա-Չալդարայի բարբառի մասին եր-
բուե ոչինչ չի գրվել և ոչ մի նմուշ չի հրատարակվել: Մինչդեռ այն հա-
յերեն բարբառների մեջ իր ուրույն տեղն ունի և, ըստ Գ. Պահուկյանի 100
հատկանիշյան դասակարգման, միանգամայն ինքնուրույն բարբառ է: Այն ու-
նի իրեն հատուկ բառապաշարը, եռաստիման պայթական բաղաձայնների հա-
մակարգ և հայերեն բարբառագիտական բարտեզի համար շատ անհրաժեշտ ձե-
վաբանական բազմաթիվ յուրօրինակ դրսևորումներ:

Հնչյունաբանություն: ինչպես նշեցինք, Մուրղաղայի բարբառի պայ-
թական-բաղաձայնական համակարգը ավանդական հայկականն է, որը արևմտյան
կը խմբակցության բարբառների մեջ հազվադեպ երևույթ է: Ուրեմն բառա-
սկզբին ձայնեղներն ու խուլերը մտում են անփոփոխ, ինչպես նաև շնչեղ-
խուլերը, իսկ ձայնավորներից ու ձայնորդներից հետո ձայնեղները շնչեղ-
խլանում են, իսկ խուլերը հիմնականում ձայնեղանում: Հետաքրքրական է
ցս-հ հնչյունափոխությունը՝ այս-ի-էհի, ալս-հանգ = ահանգ, ալս-օր =
էհօր: Մեկ և կես վանկանի ը-ով ավարտվող բառերը կրում են հետևյալ հըն-
չյունափոխությունները՝ բաղցը-բաբսը, բարձը-բարսը, թանձը-թազը, մանը-
մայրը, թանի-թայրը: Տան կապակցությունից ընկնում է տ-ն՝ մատանի-մաննի,
գտանել-գրննալ, մտանել-մըննալ: Ա ձայնավորը և ալ -ը լինում են Թ 757:

Ձևաբանություն: Գոյական անուն: ի տարբերություն մյուս բարբառների,
որոնք զարգացել են բազմաթիվ հոգնակերտներից ազատվելու և միօրինակաց-
ման հասնելու ուղով, Մուրղաղայը, ընդհակառակը պահել է Միջին հայերե-
նի բազմաթիվ հոգնակերտներն ու նույնիսկ երկակիություն - վի ձևույթ:
Հոգնակերտներն են՝ -էր, -նէր, -սդան, -վի, -նի, -ք և կրկնակիացած՝
-ստաննի, -տաննի, -վրոնք, լնո-լնոնէր, քինթ-քնթէր, անպնր-անպնրնի,
հայվան-հայվաննի, բեցիլ-բեցիլնի, էքի-էքեստաննի, լեքեստաննի, մաննի-
մաննեստաննի, յաննի, բալե-բալեստաննի, ննամի-եքնամեստաննի և այլն:

1. Ա. Ալպոյաճյան, Գատութիև Եղղկիոյ հայոց, Գահիրե, 1956, էջ 392:
2. Ըստ Նաթանյանի, Տեղեկագրություն ընդհանուր վիճակի Գողատիոյ, 19-րդ
դարում Մուրղաղայն ունեց 650 տուն, Գյուղաղը՝ 260, Ասարթուխը՝ 400, Չալ-
դարան՝ 550 և Թիրքմենը՝ 170 տուն հայ բնակչություն:

Ածական անուն: Նախասիրված ածականներից են՝ նօրսը, նոսր, բարսը,
բարձր, բարսը, բաղցր, միսկին, կեղտոտ, բարով, ալալ, և այլն:
Որակականների համեմատության աստիճանը կազմվում է քրնց լքանց / բա-
ռի օզնություն՝ էս մէնձ իմ քրնց էլպէրս: Քրնց թուրքա բաշխ դուշ-
ման չունինք: Երբեմն օգտագործում են թուրքերենի դահան՝ Ասի դահա
բարով է էղէր: Գերադրական աստիճան է կազմվում պինդ կամ պիտ բառի
օզնություն՝ Հարսէրնուս էփածը պինդ անուշ է: Երբեմն նաև ամմէնէն
բառի օզնություն՝ Ամմէնէն բարսը մէր տանէսն էր:

Գերանուններից հետաքրքրական է գրաբարյան ը-ի գործածությունը՝ վճ
րսաց: Հարցական-հարաբերականներից վօվ, փր, վօրու, ինդօր, օրի ինչո
Հետաքրքրական է ընծիս ձևը՝ Ընծիմ բյուլֆուր կէնէս կօր, ընծիս տրծէ-
ծէս:

Բայ: Անդամ ձևերից հարակատարի իմաստով գործ է ածում ուկ վերջա-
վորություն՝ սահմանափակ դերբայներ՝ դըրմուկ, զըրմուկ, հարմուկ, որը
հավանաբար արդեն կորցրել է դերբայակերտ նշանակությունը: Ժխտական
խոնարհման հարկադրականը լինում է չըտտը՝ չըտտըհօսիմ, չըտտը առնիմ
և այլն, իսկ դրական խոնարհման ժամանակ՝ տէրթա, տուտիմ, տըտիսնամ ևն:
Ձուգահեռաբար գործ է ածվում նաև պըտօր լպիտի որլ, որը հավանաբար
հարևան բարբառներից կրած ազդեցություն արդյունք է՝ Հաշտ աղանգ, չըտտը-
տանէյինք, տըթօղէյինք պըտօր: Օրի՞ պըտօր չառնէյիր:

Մակբայ: Բարբառի նախասիրած մակբայներից են հա բրոա-հա բրոա կամ
հա վիրա-հա վիրա, սնընդհատ, Իժըրգնին հա վիրա-հա վիրա մէրդօք հաս
կուզին կօր: Չարուք չտսպ, արագ, վանգուց, առավոտ վաղ, ընծիսթէն
դեպի ինձ, իմ կողմը, էսկըթէնը, այս կողմերը, դէրվէրնըթէն դեպի
բարձունքը, վերք, և այլն:

Կայ: Բարբառի նախասիրած կապերից են՝ հէղ, սնզամ, չախ, թախ հնց
էնգու, այդ պատճառով, դրա համար, դըր, մինչև, և այլն:

Տողկապներից ալլ-ըլ, որ-օր/յօր, ու-ուք/ուկ, նայ-նը և այլն:

Եղանակավորող բառերից են օօի, թերիս, գուցե, ալօի արդյոք,
թերիս, հաշտաղանկ, հենց այդպես, և այլն:

Բառագիտություն: ինչպես արդեն նշվել է, բարբառի ամենաարժեքավոր
ներդրումը հայերենագիտության մեջ իր բառապաշարում եղած նոր բառերն
են, որոնք այլ բարբառներ և մատենագրությունը չի ավանդել: Նշենք
դրանցից մի քանիսը՝

համըրտէլ հարձակվել, Խօթու շրնվին վրոսա համըրտէցան /
ահանգ, այսպես, կազմված է այս-հանգի ձևի, բառերից Ահանգ բան կրլ
մէղաղղվէլ, հավաքվել, խմբվել, կուտակվել, բուրդվել, մեկ-տեղ-ուկիլ
բառերից լավանդված է միայն Չարսանջաղի երբեմնի հարևան բարբառ
օօի, թերիս, համարներն, ալօի, գուցե, արդյոք, թերիս, և այլն:

Ամենախոսուության վերջում տրվում է նյութի ամփոփումը, նմուշներ յու
րաբանչուր բարբառով և Բառարաններ՝ Գրաբարից բարբառ, Բառարանից աշխարհ-
հարաբ:

НОВОВЫЯВЛЕННЫЕ АРМЯНСКИЕ ДИАЛЕКТЫ АНАТОЛИИ

НЕРСЕС АРИС/ЦИРСВИЧ МИРТЧЯН

РЕЗЮМЕ

Изучение армянских диалектов в Турции прервалось в 1915 г. из-за истребления турками армянского населения в Турции. В диссертационной работе /из шести глав/ предпринята попытка устранить этот пробел. В исследовании описываются четыре армянских диалекта, носители которых до 1915 г. находились в Анатолии. Эти диалекты названы: Богазлянский /Каппадокия, Гамирк/, Сиври-Хисирским /между Анкары и Истамбулом/, Станозским /около Анакары/ и Муралчай-Дайла-Чалгарайским /на востоке Мраморного моря/. Первые два диалекта исследованы в обширной традиционной манере со словарями /древнеармянский-диалект, диалект-ашхарабар/, а последние-вкратце. Применяются диахронические и синхронные методы. Исследование проведено в 60-х годах в среде носителей этих диалектов. Сделаны также звукозаписи фольклорных, этнографических материалов. Эти диалекты для арменистики и диалектологического атласа открывают значительные новые материалы, помогая этим ответить на некоторые вопросы фонетики и морфологии армянского языка, пополняя наши знания о процессе происхождения новых диалектов и скрещивания диалектов в новой среде. Новизна этих диалектов **высока**: отметим некоторые из них:
- **Свыше ста слов**, не засвидетельствованных в других диалектах и в древнеармянском /грабаре/.

Некоторые звуковые переходы дают ключ к фонетическим явлениям, которые считаются спорными: например, по "Закону Ачаряна", если звонкие в начале слов оглушаются /б-п, г-к, д-т /, то следующие за ними гласные палатализируются /а-я, о-ё, у-ю, е-ё, и-й/. Но в некоторых диалектах после оглушения звонких палатализация гласных не происходит. Автор выявил причины помех палатализации гласных, оформляет "Закон Миртчяна", как дополнение к "Закону Ачаряна".

В морфологии этих диалектов также выявлено нечто новое: в Диалекте Сиври-Хисара продолжительное время настоящего времени выражается с помощью трех слов /глаголов/- *Կըր, Կըսիմ, էրըր*: Эволюция этих глаголов дает возможность наблюдения: становления аналитического глагола-вспомогательного слова, выражающее продолжительность действия. По мнению А. Айтуняна *Կըր* и *Կըր* восходит к глаголам грабара наст. вр. *Կըր* и пр. вр. *Կըրըր* третьего лица, един. числа.

Уникальна также в арменистике применение одной единственной морфемы для образования мн. числа. В грабаре их было много: совр. лит. яз. сократил число таких морфем до двух; *-եր* для односложных слов, а *սեր* для многосложных слов. Диалект Сиври-Хисара завершает эту тенденцию унификации до предела-оставляя единственной морфемой *-եր* для всех слов.